

**A királynéi udvar szerepe az Árpád-kori politikai életben:
Kun Erzsébet és környezete**

Göncz Zsófia Mária

Lezárva: 2025. 01. 15.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Erzsébet királyné életútja	5
3. Erzsébet udvara	8
4. Udvari méltóságok	10
4.1. királynéi asztalnokmester	13
4.2. királynéi pohárnokmester	15
4.3. királynéi lovászmester	16
4.4. királynéi udvarispán	18
4.5. királynéi tárnokmester	23
5. A királynéi kancellária	28
6. Konklúzió	31
7. Bibliográfia.....	34

1.Bevezetés

Dolgozatom témájául Kun Erzsébet magyar királyné környezetének ismertetését választottam. Ugyan V. István hitvesének életútja már szinte teljesen fel van dolgozva, udvartartásáról mindez nem mondható el. Más Árpád-kori királynékkal összehasonlítva elmondható, hogy Erzsébet oklevélkiadásának működése jól dokumentált, ezért is esett választásom az ő udvarának bemutatására. A munkámban arra keresem a választ, hogy azok a személyek, akik a források szerint Erzsébet udvarát alkották, milyen sajátos háttérrel rendelkeztek, hogyan alakult az életük, s pályafutásukban milyen szerepet játszottak a királynéi udvarban eltöltött esztendőik, azaz karrierjükben ugródeszkának, köztes állomásnak vagy esetleg a csúcspontnak tekinthető az adott udvari méltóság. E pályaképek alapján szeretném bemutatni azt a személyes és politikai kapcsolatrendszert, amiben Erzsébet királyné mozgott.

Erzsébet környezetének elemzésekor fontos szempont volt választ találni arra a kérdésre, hogy a királynénak ténylegesen mekkora beleszólása lehetett saját udvartartásának összeállításába, illetve kimutatható-e, hogy az uralkodó vagy valamely főúri csoportosulás döntően befolyásolta volna-e ezt. Másrészt az is érdekesnek tartottam megvizsgálni, hogy összetételében mennyiben tekinthető folytonosnak Erzsébet ifjabb királynéi, királynéi és özvegy királynéi udvara, azaz az uralkodóváltások milyen hatással bírtak környezetére. Továbbá az is tisztázandó volt számomra, hogy létezett-e Erzsébet és az aktuális uralkodó (V. István, illetve fia, IV. László) udvara között kapcsolat. Ezenkívül az is érdekelt, hogy a két, egymás mellett párhuzamosan működő királynéi udvar (Erzsébet és menyé, Anjou Izabella) között felfedezhető-e bármiféle átjárhatóság, azaz Izabella udvara követte-e anyósáéinak mintáját, valamint létezett-e cserélődés vagy keveredés köztük. (Laszkarisz Mária és Erzsébet udvarának összevetésétől azért tekintettem el, mert a két királyné viszonya és udvaruk földrajzi távolsága nem indokolta köztük szoros kapcsolat feltételezését.)¹ Végül, de nem utolsó sorban arra is kíváncsi voltam, hogy Erzsébet udvara mennyiben felelt meg a korszak elvárásainak, összehasonlítva más késő Árpád-kori királynék (Anjou Izabella, Kujáviai Fenenna, Habsburg Ágnes) udvarával: vagyis beszélhetünk-e egyfajta szerkezeti folytonosságról az egymást követő királynéi udvarok összetételekor, illetve az egyes tisztségviselők megjelentek-e más királyné(k) mellett is.

A munkámhoz elsősorban okleveles forrásokat használtam. Leginkább Erzsébet királyné összegyűjtött kiváltságleveleinek magyar nyelvű regesztáira támaszkodtam,² de

¹ Másrészt Laszkarisz Mária és Kun Erzsébet királynéságának összehasonlítását Zuzana Orságová elvégezte már előttem. Ld.: Orságová 2009

² RD

emellett V. István és IV. László privilégiumainak tartalmi összefoglalóiban³ is értékes információkra bukkantam a királyné híveire vonatkozóan. Sajnálatos módon a királyi méltóságsorok segítségül hívása témám kutatásakor kevésbé volt hasznos, legfeljebb a királynéi tárnokmesterek, illetve királynéi kancellárok esetében bizonyultak támasznak. Ott, ahol további pontosításra volt szükségem, megnéztem az eredeti latin nyelvű szöveget is.

Az általam felhasznált szakirodalomból Zsoldos Attila két művét emelném ki. Az *Árpádok és asszonyaik*⁴ című monográfiájában ugyan a szerző részletesen foglalkozott az Árpád-kori királynéi intézménnyel, és ezen belül kitért a királynéi udvar bemutatására is, azonban ezt általánosan tárgyalta, és nem részletezte az egyes királynék udvarát: ezért célszerűnek tűnt alaposabb vizsgálatot végezni egy konkrét királynéra – jelesül Erzsébetre – vonatkozóan. Zsoldos másik művében, a *Magyarország világi archontológiájában*⁵ megtaláltam az egyes udvari méltóságok betöltőinek listáit, ami alapvető segítséget jelentett kutatásomban. Az Anjou-korra vonatkozó adatokat Engel Pál archontológiájából gyűjtöttem ki.⁶

Erzsébet és a környezetét alkotó különböző tisztségviselők és egyéb udvari népek között fennálló kapcsolatrendszer feltárása miatt fontosnak tartottam, hogy a királyné személyével is foglalkozzam, hogy ezáltal is érthetőbbé és világosabbá váljék az úrnő és alattvalói egymáshoz fűződő viszonya. Erzsébet nem ismeretlen a történettudomány számára: többek között Wertner Mór, Pauler Gyula, Szűcs Jenő és Zsoldos Attila is foglalkoztak vele műveikben. Legújabbán pedig Font Márta 2024-ben megjelent tanulmánya járta körül az özvegy királyné politikai szerepvállalását fia kiskorúsága idején.⁷ Ezen szerzők leginkább részkérdéseit vizsgálták pályafutásának, Erzsébet mindenre kiterjedő, modern életrajza továbbra is várat magára.

Dolgozatomban Erzsébet királyné udvarának ismertetése közben – a főbb udvari méltóságok és a királynéi kancellária bemutatása mellett –, kitérek V. István hitvesének oklevéladási tevékenységére. Mellékelve csatolom Erzsébet méltóságviselőinek listáját, a királyné okleveleiben rajtuk kívül említett, szerényebb tisztségű személyekkel kiegészítve, illetve azon személyeknek a névsorát, akik az oklevelek tanúsága szerint a királyi pár hívei voltak.

³ RA

⁴ Zsoldos 2005a

⁵ Zsoldos 2011

⁶ Engel 1996

⁷ Wertner 1892.; Pauler 1899.; Szűcs 2002.; Zsoldos 2005a; Font 2024

2. Erzsébet királyné életútja

Bár Erzsébet kun származása és szokatlanul aktív politikai szerepvállalása miatt az egyik legismertebb Árpád-kori királynénak számít, személyéről a narratív források mégis meglehetősen szűkszavúan nyilatkoztak, nemegyszer egymásnak is ellentmondóan.⁸ Így életéről leginkább az Árpádok okleveleiből, levelezéseiből fennmaradt információk állnak rendelkezésünkre.

A neves európai uralkodói dinasztiákból érkező királyi hitvesek között Erzsébet jól érzékelhetően kivételt képezett szerényebb – ráadásul pogány – származásával, így nem csoda, hogy V. István feleségének családjával kapcsolatban sokszor homályban tapogatózunk.

A későbbi királyné valamikor 1240 táján láthatta meg a napvilágot.⁹ Édesapját korábban tévesen Kötönnyel azonosították,¹⁰ de mára már az újabb kutatások nyomán Szaján vagy máshol Szajánként említett kun előkelőt (*Zeyhanus karissimus cognatus noster dux Cumanorum*)¹¹ tartják valószínűnek.¹² Maga Erzsébet – vélhetően azért, hogy származását előkelőbbnek mutassa – egy 1273-ból való pecsétlenyomatán a kunok császáranak lányaként („ELISABET DEI GRATIA REGINA VNGARIE ET FILIA IMPERATORIS CVMANORVM”) tüntette fel magát.¹³

István herceg és Erzsébet tényleges, keresztény szokásoknak megfelelő esküvőjét 1254-re tehetjük.¹⁴ A szokatlan menyasszonyválasztást IV. Béla híres „tatár-levele” magyarázza meg legjobban, amelyben az uralkodó a pápának ecsetelte, hogy a tatártámadás veszélye miatt kénytelen volt több gyermekét – köztük a trónörökös Istvánt is – rangon alul házasítani, hogy szövetségeseiket szerezzen országa védelmére.¹⁵ Erzsébet mellett szólt az is, hogy az országba nagy létszámban (újra) betelepülő, komoly haderőt képviselő kunok támogatása kulcsfontosságú volt az uralkodó számára, (nemcsak a keleti határoknál volt rájuk szükség, hanem például Béla nyugati hadjáratai során is). Másfelől a Kötönnyel történetek után a kunoknak is kellett valamiféle biztosíték, amire ez a dinasztikus házasság megfelelőnek tűnt.¹⁶

Miután IV. Béla Istvánt erdélyi kormányzósága után 1258-ban Stájerország hercegévé tette, Erzsébet követte férjét, és Pettauban közös udvart rendeztek be.¹⁷ A stájer területek elvesztése

⁸ Országová 2009 4.

⁹ Zsoldos 2005a 191.; Font 2024 97.

¹⁰ Wertner 1892 503.

¹¹ HO VIII. 62.

¹² Szűcs 2002 32.; Zsoldos 2005a 191.

¹³ DL 844.; Mielke 2017 28–30., 394–397.; Mielke 2021 147–149.; Font 2024 98–99., 105.

¹⁴ Szűcs 2002 32.; Zsoldos 2005a 191. 49. jegyz.; Font 2024 99.

¹⁵ ÁAL 156–159.

¹⁶ Kovács 2011 92–94.

¹⁷ Stájer rímes krónika 105–106.; Steirische Reimchronik 78.; Rudolf 2023 190., 196.

után, 1260-ban visszatért Erdélybe.¹⁸ Erzsébet 1262-től férje mintájára felvette az ifjabb királyné címet, és ebbéli minőségében már saját udvart is tartott, bár – ahogy majd a későbbiekben látni fogjuk – udvaráról ebben az időszakban igencsak keveset tudunk, és az ismert méltóságviselői is elsősorban férje személyéhez kötődtek.

István hitveseként természetesen belekeveredett apa és fia belviszályába. A háborúskodás alatt Erzsébet számára a legnagyobb megpróbáltatás kétségtelenül az lehetett, amikor az apósa pártján álló sógornője, Anna hercegnő seregei fogságba ejtették gyermekeivel¹⁹ együtt a pataki ostrom során, és a túróci várban tartották őket őrizetben.²⁰ Erzsébet keserűen tapasztalta, hogy Anna hercegnő „*mint mérges vipera*” bánt vele a rokoni kapcsolat ellenére is.²¹ Ugyanakkor Erzsébet híveire támaszkodva nem volt egyedül a bajban: diplomáiban számos alattvalójáról megemlékezett, akik különböző szolgálatokkal (például titkos üzenetek közvetítésével vagy pénzkölcsönzéssel) segítették a királynét. A segítő személyek között egyaránt találkozhatunk magasabb pozíciót betöltők neveivel és kisebb feladatokat ellátó szolgálókéval is.²²

IV. Béla halála után immár Erzsébet férje lett az ország egyedüli uralkodója. A királyi pár megkoronázását Zsoldos Attila kutatásai nyomán 1270 júniusára tehetjük.²³ Erzsébet tehát a Magyar Királyság királynéjává lépett elő, és így pozíciójának megfelelően udvara is kibővült. Ám ha méltóságviselőinek listáját áttekintjük, láthatjuk, hogy ifjú királynéságához hasonlóan férjének ugyanúgy sokkal nagyobb beleszólása lehetett udvartartásának összeállításába, mint neki.

A következő nagy fordulópont Erzsébet életében V. István halálával következett be. Az özvegyeségre jutás mellett ráadásul azzal is szembesülnie kellett a királynénak, hogy ő maga és gyermekei is politikai játékszerré váltak az országban hatalmaskodó bárók kezében: Gutkeled nembeli Joachim hercegrablásának esete ékesen szemléltette, hogy a főurak szinte bármit

¹⁸ Tóth 1976 3.

¹⁹ Erzsébet és István házassága igen termékenynek bizonyult, a források szerint legalább hét gyermekük – öt leány és két fiú – született, név szerint: Katalin (1256 k.–1314 u.), Mária (1257 k.–1323), Margit (?–?), Erzsébet (1260 k.–1323 u.), Anna (Ágnes) (1260 k.–1281), László (1262–1290) és András (1268–1278). Zsoldos 2005a 191.

²⁰ Bácsatyai 2020 1068.

²¹ Pauler 1899 II. 258. Érdekes ugyanakkor, hogy Anna leánya, Kunigunda cseh királyné és Erzsébet viszont jó, mondhatni testvéri kapcsolatot ápoltak egymással, amit ránk maradt levelezésük is jól érzékeltet. Az, hogy Kunigunda Erzsébet közbenjárását kérte fivére érdekében, mutatja, hogy Erzsébet már ifjú királynéként sem volt feltétlen passzív szereplője az eseményeknek. ÁAL 177.; Rudolf 2023 240.

²² Erzsébet megemlékezett többek között Itimerius fia Imre comesről, aki fogsága alatt titkos üzeneteket közvetített közte és férje között (RD 90. sz.), Ivánka fia András bányai ispánról, aki 100 márkát kölcsönzött neki (RD 105–106. sz.), továbbá egykori udvari ifjairól és alattvalóiról, a kölkedi szakácsról, Gyuga fia Gunáról és fivéreiről is (RD 97. sz.), illetve Gergely fia Damianus klerikusról, Jakab fia Jacou és Benedek fia István szentbékklái szőlőművesekről (RD 104. sz.), akiket hű szolgálatukért cserébe később a királyi szerviensek sorába emelt.

²³ Zsoldos 2005a 22.

megengedhettek maguknak, és félnivalójuk is tulajdonképpen csak egymástól volt. A mai napig nem tisztázott, hogy az özvegy királynénak milyen szerepe lehetett fia elfogásában, annyi mindenesetre bizonyos, hogy férje halála után Joachimmal közösen tervezték a kis László megkoronázását.²⁴ A ceremónia előtt azonban Erzsébet táborát támadás érte. Az akció egyik kitervelője épp a királyné korábbi tárnokmestere, Monoszló nembeli Gergely volt, aki fivérével együtt V. István leghívebb emberei közé tartozott, sőt felesége révén még magával Erzsébettel is rokonságban állt.²⁵ A támadók terve viszont kudarcba fulladt, amiben nagy szerepe volt Gergely hivatali utódjának, Csák nembeli Domokosnak is, aki Erzsébet tanúsága szerint halált megvető bátorsággal védelmezte úrnőjét.²⁶

Az özvegy királyné a zavaros belpolitikai helyzetet megpróbálta a maga javára fordítani és hű embereire támaszkodva magához ragadni a hatalmat: kiskorú fia nevében egyfajta régensi kormányzatot kísérelt meg kialakítani.²⁷ Ám ahogy Font Márta is rámutatott legutóbbi tanulmányában, Erzsébet ezen igyekezetét nem koronázta tartós siker, és régenskirálynéságról sem beszélhetünk esetében.²⁸ Erzsébetnek ugyanakkor kétségtelenül leginkább özvegy királynésága idején adódott alkalma beleszólni a politikába, és ebből az időszakból maradt ránk a legtöbb adat a királyné személyes környezetére vonatkozóan is.²⁹ A királynénak a korban szokatlan módon lehetősége nyílt arra is, hogy híveit nemcsak saját udvarában juttassa megbecsült tisztségekhez,³⁰ hanem egykori hivatalnokain keresztül még fia és menyé udvartartására is befolyással legyen.

Bár régensi törekvései nem értek célt, Erzsébetnek azért fia fontos szerepet szánt kormányzatában: 1279 és 1280 között a Szepességet irányította, 1279–1284-ig a Macsói és Boszniai bánságot, 1282–1283-ban pedig Szlavóniát igazgatta.³¹ Erzsébetnek ezekben az időkben is nem egyszer meggyűlt a baja az ellenlábas, hatalmaskodó főurakkal, de okleveleiből

²⁴ Kádár 2020 52.

²⁵ Kádár 2020 53–54. Monoszló nembeli Gergely felesége Erzsébet lánytestvére volt. Ld.: Jakubovich 1922–1923

²⁶ RD 102. sz.

²⁷ Zsoldos 2003 790–791.

²⁸ Font 2024 107.

²⁹ Ld.: 2. sz. melléklet

³⁰ Erzsébet nőrokonainak férjeit, sógorait is sikerült fontos pozíciókba juttatnia, ilyen személy volt például Monoszló nembeli Gergely, akinek neje Erzsébet lánytestvére volt, vagy Kán nembeli Miklós, akinek fivére szintén Erzsébet nőtestvérét, Annát vette feleségül. (Jakubovich 1922–1923 14–27.) Bár nem köthető közvetlen Erzsébethez, de idesorolható Mojs nádor is, akinek (második) hitvese szintén Erzsébet kun rokonságából származhatott. (Bachus 2019 133–147.)

³¹ Zsoldos 2005a 90.

tudjuk, hogy a királyné ekkor sem szenvedett hiányt a hozzá hű emberekben, akikre bizton támaszkodhatott.³²

Erzsébet még megérte fia, László király halálát, ám ezután ő is eltűnt a forrásokból. Bár halálának pontos dátuma nem ismert, de valószínűsíthető, hogy nem sokkal később ő is elhunyt. Sajnos temetkezési helyéről sem tudunk semmi biztosat. Ugyan felmerült annak lehetősége, hogy a margitszigeti domonkos kolostorban helyezték örök nyugalomra Erzsébetet is, mint az uralkodó dinasztia több tagját – köztük V. Istvánt – is, ám ezt a feltevést eddig még nem sikerült minden kétséget kizáróan bizonyítani.³³

3. Erzsébet udvara

Az Árpád-korban a királynéi udvar sokkal inkább a királyné környezetében élő személyeket jelentette, mint egy adott földrajzi helyet. Az udvari népek asszonyukat követték: ha a királyné elutazott valahová, a kísérete is vele tartott. A királynéi udvar a királyihoz képest valószínűleg lényegesen kevesebbet mozgott az országon belül, mivel a királynéra, az uralkodóval ellentétben, nem nehezedtek olyan mértékű kormányzati gondok, kötelezettségek, amik a folyamatos utazást szükségessé tették volna.³⁴

A királyné azonban elkísérhette körútjára férjét, ezt jelzik a közel egy időben, egy helyen kiadott királyi és királynéi oklevelek. Például Erzsébet királyné 1271. december 7-én Szikszón, december 24-én Beregen keltezett kiváltságlevelei³⁵ és hitvese, V. István december 31-én kiadott, Ugocsa megyei Felszász privilégiumait összefoglaló, illetve 1272. január 6-án Máramarosban keltezett oklevelei minden bizonnyal az uralkodópár egyik, északkelet-magyarországi útjának állomásaira világítanak rá.³⁶

A késő Árpád-kori királynék okleveleinek kelet helyét tanulmányozva elmondható, hogy az uralkodói hitvesek leginkább a *medium regni* területén mozogtak.³⁷ Erzsébet esetében ugyanakkor látszólag nem feltétlenül ez a tendencia érvényesült, hiszen a feltüntetett kelet helyeknek csak kevesebb mint fele származott a Buda–Esztergom–Fehérvár háromszög területéről (7), míg az északi (Szikszó; Bereg; Ösöd; Szepesvár; Zsigra),³⁸ illetve déli

³² Többek között a kissé ellentmondásos, de Erzsébetnek kétségtelenül jó szolgálatot tevő udvari bárójára, Hahót nembeli Panyit fia Jakab asztalnokmesterre (RD 124. sz., RA 3054. sz.), vagy egy bizonyos Márton fia Markolphusra is, akinek fia Erzsébet védelmében esett el (RD 155. sz.).

³³ Mielke 2017 90., Zsoldos 2005a 91.

³⁴ Zsoldos 2005a 92–93.

³⁵ RD 91–92. sz.

³⁶ Zsoldos 2005a 86–88.

³⁷ Zsoldos 2005a 91–92.

³⁸ RD 91–92., 101., 117., 129. sz.

országrészek (Beremen; Mohács; Pozsegavár; Verőce; Aranyos)³⁹ több ízben is felbukkannak (10). Ám ezek az adatok még korántsem biztosan jelentik azt, hogy V. István felesége szakított volna az Árpád-kori királynék szokásaival: ugyanis Erzsébet királyné leggyakoribb tartózkodási helyét igencsak nehéz minden kétséget kizáróan meghatározni a ránk maradt oklevelek kelethelyeit vizsgálva, mivel hetvenegy ismert diplomájából mindössze tizenhétnél van csak feltüntetve a kiadási hely. Ugyanakkor a *medium regni* területéről való gyakoribb eltávolodás okát Erzsébet rövidebb, pár évig tartó szepességi, valamint macsói, boszniai és szlavóniai kormányzati tevékenységével is magyarázhatjuk: az oklevelek datálása szerint az említett tíz kiváltságlevél kiadása jórészt ezen időszakokra koncentrálódott, amikor ráadásul Erzsébet már nem is az uralkodó hitvese, hanem anyakirályné volt.⁴⁰

Erzsébet udvarát a különböző udvari méltóságokat viselő bárók, illetve a különféle munkákat ellátó királynéi szolgálónépek alkották. A királynéi udvar báróinak az uralkodói *curia*-hoz hasonlóan az udvarispánt, asztalnokmestert, lovászmestert, pohárnokmestert és tárnokmestert tekinthetjük.⁴¹ Az egyes tisztségek konkrét feladatait azonban a források alapján sajnos nem lehet mindig egyértelműen meghatározni, főleg az asztalnok-, lovász- és pohárnokmesteri méltóság szerepe homályos. Ebben a kérdésben sajnos az – egyébként a királynéi udvar számára mintaként szolgáló – uralkodói udvar tanulmányozása sem nyújt fogódzkodót, hiszen a király udvari báróinak feladatkörét és reprezentációs funkcióit sem tisztázta még minden kétséget kizáróan a történettudomány:⁴² egyes vélekedések szerint az udvari méltóságok idővel elveszítették eredeti funkciójukat, és a király tanácsadói, alkalmi megbízottjaivá váltak,⁴³ mások ugyanakkor az udvar hasonló feladatokat ellátó szolgálónépeinek irányítóit látták betöltőikben.⁴⁴

A királynéi udvar berendezkedése párhuzamot mutatott a királyi udvaréval. Erzsébet báróit elsősorban nem a királyné jelölte ki, hanem sokkal inkább maga az uralkodó (V. István) választotta, akinek így lehetősége nyílt saját híveit a királynéi udvarba is bejuttatni.⁴⁵ Erzsébet személyes befolyása udvarának összeállításában leginkább özvegy királynésága idején érvényesülhetett, ahogy majd a későbbiekben láthatjuk, ám itt is fontos megjegyezni, hogy a

³⁹ RD 139., 143., 145–146., 152. sz.

⁴⁰ Zsoldos 2005a 90.

⁴¹ A királynéi udvar méltóságairól legteljesebben Erzsébet menyé, Anjou Izabella 1290-es oklevele számolt be, ami név szerint felsorolta a királyné udvar öt báróját. Ld.: RD 239. sz.

⁴² A királyi udvari méltóságok szerepkörét Farkas Csaba járta körül. Ld.: Farkas 2017 88.; Farkas 2020 60–69.

⁴³ KMTL 695.

⁴⁴ Font–Fedeleš–Kiss 2007 18.

⁴⁵ Zsoldos 2005 103.

legmeghatározóbb tényező valószínűleg ekkor is az éppen aktuálisan hatalmon lévő bárói csoportosulás lehetett.⁴⁶

A bárókkal ellentétben a királyné udvartartásába tartozó udvarhölgyek, lovagok, udvari ifjak és egyéb szolgálattevők már sokkal inkább kötődtek a királyné személyéhez, mint az uralkodóhoz⁴⁷ vagy a tényleges hatalmat birtokló főúri pártokhoz. Erzsébet is a legtöbb esetben udvari ifjait és más, alacsonyabb rangú szolgálóit emlegette okleveleiben hű híveiként.⁴⁸ Ugyanakkor azt is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Csák nembeli Domokos, Csete fia Aladár és Hahót (Buzád) nembeli Panyit fia Jakab személyében Erzsébet hálából három udvari báróját is birtokadományban részesítette odaadó szolgálataikért, ami a késő Árpád-kori királynék tekintetében egyedülálló jelenségnek számított. Azért, hogy valóban érzékeltük ennek jelentőségét, érdemes összevetnünk a két párhuzamosan működő királyné – anyós és meny – lehetőségeit, hogy kikre is támaszkodhattak egy-egy válságosabb helyzetben. Ez pedig igen eltérő képet mutat: míg Izabella a fennmaradt kiváltságlevelek tanúsága szerint Margitszigeti fogsága idején csupán alacsony rangú szolgálóira számíthatott,⁴⁹ addig Erzsébetet későbbi udvarispánja és tárnokmestere, Csák nembeli Domokos testi épsége árán is védelmezte a Monoszló fivérek vezette zendüléskor.⁵⁰

4. Udvari méltóságok

A királynéi udvari méltóságok nem voltak egyenrangúak, a tárnokmesteri és az udvarispáni tisztség jól érzékelhetően kiemelkedett közülük. Ahhoz, hogy Erzsébet idején a két legfőbb királynéi udvari méltóság közti rangsort megállapíthassuk, érdemes elmondani, hogy a királynéi tárnokmester és a királynéi udvarispán egymáshoz való viszonyában a 13. század közepe táján következett be jelentős változás: ahogyan az 1250-es években fokozatosan gyökeresedett meg a királyi udvarban a tárnokmesteri poszt, és vált az ország legbefolyásosabb báróinak egyikévé, úgy emelkedett fel vele párhuzamosan a királynéi tárnokmesteri tisztség is, és Erzsébet királyné idejére már átvette az udvarispántól a vezető szerepet. Ezt az udvari méltóságok között fennálló hierarchiát igazolja az oklevelekben a tisztségek említésének sorrendje. Ekkor már az első helyen, pozíciója jelentőségének megfelelően, a tárnokmester állt,

⁴⁶ Zsoldos 2019 27–28., 31.; Zsoldos 2005 103.

⁴⁷ Ezt elsősorban fiára, IV. Lászlóra értem, hiszen Erzsébet aktív politikai és közéleti szerepvállalása – így oklevélkiadási tevékenysége is – leginkább özvegy királynésága idejére koncentrálódott, V. István halála előtti időszakból jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre Erzsébetre és kapcsolati rendszerére vonatkozóan. Ezt jól szemlélteti az a tény is, hogy a királyné hetvenegy kiadott diplomájából mindössze tizennégy keltezett még férje életében.

⁴⁸ Zsoldos 2005 107., 109–110., 115.

⁴⁹ Zsoldos 2005 105., 110., 112., 114–117., 121.

⁵⁰ RD 102. sz. A székesfehérvári „palotaforradalomra” vonatkozóan ld.: Kádár 2020. 49–65

és csak utána, másodikként (ha egyáltalán szerepelt) következett a királynéi udvarispán.⁵¹ Utóbbi tisztség presztízscsökkenését bizonyítja ékesen az a késő Árpád-kori királynék udvarában egyre inkább érvényesülő tendencia is, hogy az udvarispáni méltóság betöltőinek dokumentálásában mind gyakrabban mutatkozott hiány. Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András hitveseinek udvarispánjairól már semmiféle adat sem maradt ránk.

Mindezek ellenére az udvarispánság (Erzsébet és menyé királynésága alatt legalábbis mindenképpen) még így is elismert, rangos tisztségnek minősült, bár hozzá kell tenni, a magyar kormányzati elitnek minden bizonnyal csak a másodvonalához tartozott.⁵² Másfelől IV. László halála után sem beszélhetünk a királynéi udvarispánság eltűnéséről, már csak azért sem, mivel egyrészt Fenenna anyósa, Morosini Thomasina, aki gyakorlatilag egy második királynéi udvart működtetett, kinevezte Buzád (Hahót) nembeli Buzád fia Atyuszt anyakirálynéi udvarispánná,⁵³ másrészt a méltóság – igaz némileg átalakult feladatkörrel és elnevezéssel, de – az Anjou-kori királynéi udvarokban is felbukkant.⁵⁴

A jóval szerényebb ranggal rendelkező asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterekről látványosan kevesebb adat maradt fenn: Erzsébet királynésága idejéből mindössze két asztalnokmesterének, és egy-egy lovász-, illetve pohárnokmesterének nevét őrizték meg a kútfők, de hasonló jelenség figyelhető meg Izabella, Fenenna és Ágnes királynék esetében is.

A kedvezőtlen forrásadottságok miatt elsőre szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik megállapítani, hogy e három hivatal között volt-e esetleg bármiféle hierarchia. Ám, ha nem csupán a királynéi udvarra vonatkozó forrásbázisra támaszkodunk, hanem rápillantunk az uralkodói udvarára is, valamelyest könnyebb a helyzetünk, hiszen a király udvari méltóságviselőinek sora nagyságrendekkel jobban dokumentált, mint a királynéé.⁵⁵

A 13. századból a királyi asztalnok-, pohárnok- és lovászmesteri poszt betöltői közül megközelítőleg azonos számú (17, 24, 23 fő) hivatalnokot ismerünk.⁵⁶ Tanulmányozva ezen személyek karrierívét – különös tekintettel arra, hogyan alakult pályafutásuk a fentebb említett tisztségek elnyerése után – megállapíthatjuk, hogy a lovászmesterek igencsak kitűntek a három szerényebb rangú udvari méltóság közül: ők ugyanis jóval nagyobb eséllyel jutottak még magasabbra a ranglétrán, és nyertek el országos méltóságokat, mint a másik két tisztség viselői. A század során kilenc-kilenc lovászmesterből is nádor, illetve országbíró lett a későbbiekben,

⁵¹ Zsoldos 2005a 96–97., 101.; Nógrády 1995 163–164.

⁵² Körmendi 2019 49.

⁵³ Zsoldos 2011 70., 286.

⁵⁴ Weisz 2019 79–102.

⁵⁵ Zsoldos 2011 53–64.

⁵⁶ Farkas 2017 89.

ötből szlavón bán, négyből pedig erdélyi vajda, és végül, de nem utolsó sorban hatan tárnokmesteri címmel is büszkélkedhettek, míg ezzel szemben a pohárnok- és asztalnokmesterek együttesen sem tudtak ennyi kinevezést felmutatni.⁵⁷ Mindezekből arra következtethetünk, hogy a lovászmesteri méltóság, ha ugyan nem is sokkal, de az udvari hierarchia magasabb fokán helyezkedhetett el a másik két tisztséghez képest.

Mivel az uralkodó és hitvesének udvari berendezkedése között igen erős párhuzamot lehetett megfigyelni, a királyi udvar ugyanis egyfajta mintaként szolgált a királynéi udvar összeállításakor, emiatt feltételezhetjük, hogy bár a rendelkezésre álló adatok a királynéi udvar esetében nem rajzolnak fel ilyen egyértelmű képet a három hivatal sorrendjéről, a lovászmester a királynéi udvarban is rangban előrébb állhatott. Kun Erzsébet bárói pályaképének vizsgálata ugyanezt a hipotézist erősítette meg. Egyrészt önmagában már azt a tény is érdekesnek találtam, hogy a három méltóság közül egyedül a lovászmestert tüntették fel Erzsébet királynéságának mindhárom szakaszában, míg a másik két tisztség betöltése csak özvegy királynésága idején dokumentált, másrészt kizárólag Rátót nembéli „Porc” István királynéi lovászmester nyert el élete során más egyéb jelentős hivatalt (megyésispáni címet),⁵⁸ harmadrészt egyedül az ő neve fordult elő az uralkodói oklevelek méltóságsorában.⁵⁹

A királyné bárói, a királyi udvar vezetőihez hasonlóan udvari tisztségük mellett sokszor más egyéb címmel is rendelkeztek: gyakran vezettek (akár több) megyét is. Azt azonban nem lehet állítani, hogy az udvari méltóság automatikusan együtt járt volna valamely megyésispáni címmel. Sokkal inkább valószínű, hogy az adott bárói tisztséget viselő személy saját tekintélyének, kapcsolatrendszerének köszönhette az újabb kinevezést, mintsem a királynéi udvarban betöltött pozíciójának. Arra sem lehet általánosan egyértelmű választ adni, hogy vajon valamely, a királynéi udvarban elnyert tisztség egyfajta ugródeszkaként, kitörési pontként funkcionált-e a politikai életben pályakezdőknek, vagy köztes állomásként működött-e a már tapasztaltabb és a korábbiakban is fontos pozíciókkal rendelkező uraknak, vagy egy-egy karrier csúcsát jelentette-e.⁶⁰ Ugyanakkor konkrétan Erzsébet udvarára fókuszálva megfigyelhető, hogy ellentétben más késő Árpád-kori királynék esetével, az ő környezetében felbukkanó méltóságviselők pályafutásában jellemzően a csúcspont volt az udvarában elnyert tisztség.

A források Erzsébet összesen 11 báróját őrizték meg név szerint, és őket vizsgálva egyértelműen kirajzolódik a királynéi udvar hierarchiáról korábban elmondott tendencia,

⁵⁷ Farkas 2017 91.

⁵⁸ Zsoldos 2011 310.

⁵⁹ RA 2113., 2595. sz.

⁶⁰ Zsoldos 2005a 101–104.

nevezetesen, hogy leginkább a tárnokmesteri méltóság betöltőinek sora követhető nyomon, őt követi a még mindig jelentősnek mondható udvarispán, míg a jóval szerényebb ranggal rendelkező asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterekről látványosan kevesebb adat maradt fenn. A következőkben szeretném egy kicsit részletesebben, tisztségekre lebontva bemutatni Erzsébet királyné udvari méltóságait. Közülük is először a kevésbé jelentős asztalnok-, pohárnok- és lovászmesteri posztokkal kezdem.

4.1. királynéi asztalnokmester

Sajnálatos, hogy a vizsgált korszakban csupán két asztalnokmester, illetve egy-egy lovász- és pohárnokmester neve maradt ránk betöltőik közül. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy egyfelől menyé, Anjou Izabella királynéságának tizenhét évéből is mindössze három asztalnok-, két pohárnok- és csupán egyetlen lovászmester személyét ismerjük, másfelől III. András első feleségének, Kujáviai Fenennának öt esztendejéből egyetlen név sem tudott, és az utolsó Árpád-házi királyné, Habsburg Ágnes udvarából is csak egy pohárnokmester személyével találkozhatunk a forrásokban, akkor már egészen más megvilágításba kerül az említett hiányosság.⁶¹

Erzsébet királyné mindkét ismert asztalnokmestere özvegy királynésága időszakából való, közülük elsőként Panyit fia Jakab személyét szeretném bemutatni. Jakab a befolyásos Hahót nemzetség sarjaként látta meg napvilágot. (Bár Erzsébet oklevelében Buzád nembeliként írta le,⁶² ám ez a látszólagos ellentmondás feloldható azzal, hogy a Hahót nemzetségen belül I. Buzád leszármazottait gyakran Buzád nembeliként emlegették.)⁶³ Apja, Panyit zalai ispán⁶⁴ hírhedt volt öntörvényűségéről,⁶⁵ nem egyszer találjuk nyomát a forrásokban annak is, hogy még az uralkodói akarattal is dacolva igyekezett érvényt szerezni érdekeinek. A király és a hatalmaskodó főúr között fennálló viasz helyzetet jól érzékeltették Panyit lánya, (Jakab nőtestvére) és Bástély nembeli Rénold házasságkötésének körülményei is: V. István szerette volna két régi hívét rokoni kapcsolattal is összefűzni, de Panyit, aki kevesellte Rénold vagyonát, egészen addig hallani sem akart a frigyről, amíg végül az uralkodó hozomány gyanánt birtokadományokban nem részesítette az házasulandó feleket.⁶⁶ De Panyit hatékonyan használta ki IV. Béla és a későbbi V. István belviszályát is saját céljai eléréséhez, és ügyes

⁶¹ Zsoldos 2011 66–68.

⁶² RD 113. sz.

⁶³ Karácsonyi 1900–1901 II. 116.

⁶⁴ Engel 2001 Hahót nem 1. tábla

⁶⁵ Zsoldos 2007 39.

⁶⁶ HO II. 5–6.

politikai manőverezéseinek köszönhetően több igen súlyos bűncselekmény elkövetését is „megúsza”.⁶⁷ Bár Panyit mind az öreg, mind az ifjú királlyal kapcsolatban állt, alapvetően azonban István emberének számított, és ezt a vonalat képviselte a jelek szerint fia, Jakab is, aki V. István halála után még annak feleségét, Erzsébetet is szolgálta.

Panyit fia Jakab igen érdekes és bizonyos szempontból ugyanolyan jellegzetes figurája volt ennek az ellentmondásokkal teli korszaknak, mint édesapja: a források egyrészt megemlékeztek bátorságáról, vitézi cselekedeteiről, másrészt számos kevésbé nemes megnyilvánulásairól is. Egyik első említése is (még 1269-ből) egy gyilkosságban való részvételéről számolt be.⁶⁸ Ugyanakkor Erzsébet 1277-ben fia, IV. László szolgálatában szerzett érdemei elismeréseként birtokadományban részesítette.⁶⁹ Talán épp ennek a közelebről nem ismert érdemnek köszönhetően nyerte el az özvegy királyné udvarában az asztalnokmesteri tiszteletet 1280-ban.⁷⁰ Jakab mindenesetre a kinevezést meghálálva magát, Erzsébetet is hűen szolgálta⁷¹ – legalábbis ebben az időszakban –, és saját épségét is kockára téve harcolt a királyné érdekeiért: Novák és Páka várak ostromakor egyenesen Erzsébet szeme láttára sebesült meg. Áldozata nem maradt hála nélkül, ugyanis az özvegy királynétól újabb birtokot kapott fájdalomdíjként.⁷² 1285 táján azonban megromlott a kapcsolata úrnőjével, minek következtében korábbi adományait is elveszítette. Az elmérgesedő viszonyt Jakab azzal tetézte, hogy a birtokvisszavételre kiküldött királynői tárnokot nemes egyszerűséggel lefejezte.⁷³ Jakab és a királyné kapcsolata 1288-ban végül pozitív fordulatot vett: miután Erzsébet meggyőződött róla, hogy egykori asztalnokmesterét igaztalanul vádolták be nála, és Jakab a meggyilkolt tárnok családját is kárpótolta, ismét kegyeibe fogadta, és földjeit is visszaadta.⁷⁴ IV. László halála után, 1292-ben Jakab még az új uralkodóval, III. Andrással is megerősítette családja pozícióját,⁷⁵ ám ezután már csak családi ügyeivel kapcsolatban szerepelt a forrásokban: nejének, Annának, (akit egyébként már Wertner Mór III. András bizalmi emberének, Tengerdi Tódor győri püspöknek az unokahúgával azonosított)⁷⁶ ajándékozott földbirtokot, illetve rokonaival egyezkedett birtokügyletekben. Bár halálának pontos dátumát nem ismerjük, de legkésőbb az 1309. esztendőben hunyhatott el, mert egy márciusi keltezésű oklevélben feleségét már özvegyként

⁶⁷ Karácsonyi 1900–1901 II. 117–118.

⁶⁸ Wertner 1898a 60.; Karácsonyi 1900–1901 II. 120.

⁶⁹ RD 113. sz.

⁷⁰ ÁÜO XII. 298., 301.; Zsoldos 2011 314.

⁷¹ Wertner 1899b 658.

⁷² RD 124. sz.; RA 3054. sz.

⁷³ RD 150. sz.

⁷⁴ RD 151. sz.

⁷⁵ Karácsonyi 1900–1901 II. 120.

⁷⁶ Anna minden bizonnyal Tengerdi Miklós fia László comes leánya volt. Ld.: Wertner 1898a 60., 63.; Wertner 1899b 658.

tüntették fel.⁷⁷ Mivel Jakabnak csak egy leánya, Erzsébet élte meg a felnőttkort, a Hahót nemzetség ezen ága Jakabbal férfiágon kihalt.⁷⁸

Erzsébet másik név szerint ismert asztalnokmesteréről, Márkról Jakabhoz képest már lényegesen kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Azonkívül, hogy 1286-ban özvegy királynéi asztalnokmesteri posztot töltött be,⁷⁹ szinte semmit sem tudunk róla: sem nemzetségnevét, sem egyéb más hivatalviselését nem őrizték meg a kútfők. Zsoldos Attila ugyan felvetette, hogy esetleg Szentemágócs nembeli Márk fia Márkkal vagy Türje nembeli Pósa fia Márkkal megfeleltethető lenne, azonban minden kétséget kizáróan egyik említett férfúval sem lehet azonosítani.⁸⁰

Erzsébet asztalnokmestereit áttekintve elmondható, hogy egyikőjük sem nyert el királynéi udvari tisztsége mellett más jelentős – megyésispáni vagy országos főméltósági – címet, és a pályafutásukról eddig tudottak alapján karrierjük csúcspontját is Erzsébet környezetében érték el.

4.2. királynéi pohárnokmester

A királynéi pohárnokmesterség esetében még az előbb említett asztalnokmesteri tisztséghez képest is kurtább a betöltők listája. Összesen egyetlen személy nevével találkozhatunk Erzsébet királynésága alatt: a keresztnévénél közelebbről nem ismert Demeterével.⁸¹ A fentebb tárgyalt Márk mesterhez hasonlóan róla sem tudunk más biztosat azonkívül, hogy 1286-ban Erzsébet pohárnokmestereként szolgált.⁸² Ugyanakkor Erzsébet egy 1282-ben kelt diplomájában, amelyben a baranyai nemesség gyűlésének ügyeiről rendelkezett, Aladár udvarispánja mellett egy bizonyos Demeter baranyai ispánt is saját bárójaként emlegetett,⁸³ aki akár megfeleltethető volna Erzsébet későbbi pohárnokmesterével is. Elképzelhetőnek tartom, hogy Demeter még baranyai ispánként került az ekkortájt az ország déli végeit kormányzó Erzsébet környezetébe, és ez a kapcsolat később királynéi udvari méltóság elnyeréséhez is segítette őt. De az is lehetséges, hogy mivel Baranya megye ekkor feltehetően Erzsébet kormányzata alá tartozott, így a királyné nemcsak udvari méltóságviselőit, hanem megyésispánját is a bárói közé értette.⁸⁴

⁷⁷ AO I. 171.

⁷⁸ Wertner 1898a 60.

⁷⁹ CD V./3. 323.; Wertner 1899b 658.

⁸⁰ Zsoldos 2011 327.

⁸¹ CD V./3. 323.

⁸² Zsoldos 2011 295.

⁸³ „*nostris baronibus specialiter magistro Aladario iudice curie nostre et magistro Demetrio comite de Barana*” – RD 143. sz.

⁸⁴ Zsoldos 2005a 104.

Mindenesetre akár azonos a két személy, akár nem, az bizonyosan kijelenthető, hogy Demeter pályafutásában Kun Erzsébet udvara jelentette a csúcsot.

4.3. királynéi lovászmester

Az asztalnokmesteri méltósághoz hasonlóan Erzsébet lovászmesterei közül is csupán egyetlen személy nevét őrizték meg a kútfők, mégpedig Rátót nembeli Domonkos fia „Porc” Istvánét. Ahogy már a nevéből is sejthetjük, István igen tekintélyes rokonsággal büszkélkedhetett, ugyanis az itáliai eredetű Rátót nemzetség nádori ágából származott.⁸⁵ Apja, Domonkos egykor IV. Béla tárnokmestereként szolgált,⁸⁶ míg fivére, Roland (Loránd) számos megyésispáni és udvari méltóságviselés mellett, országbírói, szlavón báni és több ízben nádori kinevezést is elnyert.⁸⁷ Felesége, Aglent Zsámboki Miklós leánya volt, fiai: Domokos tárnokmester,⁸⁸ László szlavón bán és asztalnokmester,⁸⁹ valamint Kakas lovászmester⁹⁰ révén pedig tőle származtak a Pásztóiak, a Tariak és a kazai Kakasok.⁹¹

István pályafutását még IV. Béla király felesége, Mária királyné udvarában kezdte, ahol eleinte a lovászmesteri teendőket látta el, majd feljebb lépve a ranglétrán, 1265-ben a tárnokmesteri címet is elnyerte. A két király között kitört belviszály során viszont még ebben az esztendőben „pártot váltott”, és innentől kezdve már az ifjabb király hitvese, Erzsébet oldalán találhatjuk meg lovászmesterként.⁹² Az oldelváltás ugyanakkor komoly lemondásokkal és anyagi veszteségekkel is járt „Porc” István számára, mivel azontúl, hogy elesett az igen busásan fizető királynéi tárnokmesteri állása jövedelmeitől, tulajdonképpen karrierjében is visszalépésként könyvelhette el az ifjabb királynéi lovászmesteri kinevezését. Sajnos arról, hogy mi okozhatta a főúr életében ezt a gyökeres fordulatot, és hogy vajon megtalálta-e pártváltásával számításait, nem számolnak be forrásaink. Ám akár beteljesedtek reményei, akár nem, az ifjabb királyt és családját ezentúl mindenesetre példásan szolgálta. Kitartó hűsége V. István figyelmét sem kerülte el, és miután a lovászmester elfogta az ifjabb király egyik veszélyes ellenségét, a lázadó Aba nembeli Vata fia Lászlót, az uralkodó hálából és egyúttal kárpótlásként a korábban elszenvedett veszteségekért jelentős birtokadományban részesítette alattvalóját,⁹³ amelyet még

⁸⁵ Engel 2001 Rátót nem 1. tábla; Wertner 1899b 643.

⁸⁶ Zsoldos 2011 298.

⁸⁷ Zsoldos 2011 348–349.; Karácsonyi 1900–1901 III. 8–9

⁸⁸ Engel 2001 Rátót nem 3. tábla; Karácsonyi 1900–1901 III. 12.; Zsoldos 2011 299.

⁸⁹ Engel 2001 Rátót nem 4. tábla; Wertner 1899b 658–659.; Zsoldos 2011 321.

⁹⁰ Engel 2001 Rátót nem 5. tábla

⁹¹ Wertner 1899b 643.

⁹² Wertner 1899b 643.

⁹³ ÁÚO XI. 545.

a későbbiekben egyéb más adományokkal is kiegészített.⁹⁴

Bár a források hiányossága miatt nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, de több, mint valószínű, hogy „Porc” István Erzsébetet mind ifjabb királynéi, királynéi és özvegy királynéi évei alatt is megszakítás nélkül szolgálta egészen 1272 novemberéig.⁹⁵ Utána már nincs arra utaló adat, hogy továbbra is a királynéi udvarban maradt volna lovászmesterként, de mivel Erzsébet más, utána következő lovászmesteréről sincs tudomásunk, így István hivatalviselésének végét is elég nehéz megállapítanunk. Ugyanakkor már Wertner Mór is felvetette, hogy „Porc” István azonos lehet a bizonyos István tárnokmesterrel, aki 1273-ban viselte ezt a méltóságot IV. László udvarában.⁹⁶ Ez a megfeleltetés szerintem is joggal feltételezhető, hiszen egyfelől a gyermek László környezetére édesanyja minden bizonnyal hatással lehetett, és Erzsébet jó szívvel ajánlhatta be a család régi, kipróbált hívét ebbe a fontos pozícióba, másrészt István tárnokmesteri hivatalviselése magyarázatot szolgáltathat nekünk arra vonatkozóan is, hogy miért „tűnt el” a forrásokban Erzsébet udvarából 1272 novembere után. Harmadrészt maga IV. László is egy 1277-es oklevelében Domonkos fia István hű szolgálatait újabb birtokadománnyal jutalmazta:⁹⁷ könnyen lehet, hogy a király ily módon a főúr tárnokmesteri tevékenységét értékelte. Ám, ha mindezek ellenére mégsem ugyanaz volna a két személy, István még így is viselt a királynéi udvarban betöltött szerepe mellett más jelentős tisztséget: előbb 1272-ben Trencsén, majd 1275-ben Veszprém vármegye élén állt.⁹⁸ Amennyiben viszont igaz a fentebbi megállapítás, és István valóban IV. László tárnokmestereként is működött, az megint csak azt bizonyítja, hogy Erzsébet női mivolta ellenére is komoly tényezőnek számíthatott a politikai életben, és adott esetben még az uralkodói udvar összeállítására is befolyással bírhatott.

„Porc” István életútja egyúttal azt is bizonyítja, hogy az uralkodóváltások és az ezzel együtt bekövetkező politikai irányváltások sem tették feltétlenül szükségessé a királynéi udvar átszervezését – ellentétben a királyi udvaréval, bár igaz az is, hogy a lovászmesteri tisztség az udvari méltóságok közül kevésbé számított jelentősnek, és így valószínűleg kevésbé „versengtek” a különböző főúri csoportok tagjai e pozíció betöltéséért. Másfelől Erzsébet akaratának érvényesülését is jelezheti, hogy régi, „kipróbált” emberét megtarthatta pozíciójában (sőt akár még a királyi udvarba is bejuttathatta).

⁹⁴ CD VIII./7. 361.

⁹⁵ Kádár 2014 269.

⁹⁶ Wertner 1899b 665.; Zsoldos 2011 311.

⁹⁷ CD VII./3. 80.

⁹⁸ Karácsonyi 1900–1901 III. 7–8.; Zsoldos 2011 310.

Összefoglalóan a most felsorolt három méltóság viselőiről talán annyit érdemes mondani, hogy bár Erzsébet alatt a királynéi udvar bárói közé tartoztak, mégsem valószínű, hogy igazán nagy ranggal vagy hatalommal bírtak volna ezeknek a pozícióknak köszönhetően. Ugyan akadtak köztük igen tekintélyes családból származó főurak is, mint például Hahót nembeli Panyit fia Jakab vagy Rátót nembeli Domonkos fia István, de még ők is más családtagjaikhoz képest kevésbé fényes karriert futottak be. Az sem lehet véletlen, hogy négyük közül egyedül „Porc” István viselt pályafutása során valamikor megyésispáni címet, a többiek fentebb említett királynéi udvari méltóságuk mellett semmilyen más, jelentős pozíciót nem nyertek el, és karrierjükben is e tisztségek jelentették a legfontosabb állomásokat. Így tehát azt is szinte biztosra vehetjük, hogy sem az asztalnokmesteri, sem a pohárnok- és lovászmesteri poszt nem segíthette magában viselőiket megyésispáni címhez.

4.4. királynéi udvarispán

Az udvarispánok viszonylagos jól dokumentáltsága jelzi a tisztség jelentőségét: Erzsébet négy udvarispánját is ismeri a történettudomány. Lássuk tehát e főurak politikai pályafutását!

A legkorábban 1270-ben említett Farkasról tudjuk, hogy mellette mosoni ispánként is tevékenykedett.⁹⁹ Nemzetségét sajnos nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni a jelenlegi forrásadottságok mellett. Ugyanakkor Zsoldos Attila már rámutatott arra, hogy Farkas esetleg Kacsics nembeli Falkos fiával is azonosítható,¹⁰⁰ bár más megoldás is elképzelhető.¹⁰¹ Ha viszont a két személy valóban ugyanaz az ember volt – emellett szól az is, hogy Falkos fia is vállalt királynéi udvari méltóságot a későbbiekben –, akkor elmondhatjuk, hogy IV. László halála után is megtalálta számítását a politikai életben: Falkos fiáról ugyanis ismert, hogy 1295-ben nógrádi ispán lett, míg három évvel később már Habsburg Ágnes mellett találjuk királynéi pohárnokmesterként.¹⁰²

Farkas után a korszak egy jóval ismertebb figurája nyerte el Erzsébet udvarispáni méltóságát, mégpedig Csák nembeli dobóci Péter fia Domokos,¹⁰³ aki V. István halála után csatlakozott az özvegy királyné kíséretéhez. Bár Domokos tekintélyes rokonsága révén is

⁹⁹ RA 1963. sz.; Zsoldos 2011 66.

¹⁰⁰ Zsoldos 2011 301.

¹⁰¹ Engel 2001 Kacsics nem 1., 3. tábla; Karácsonyi 1900–1901 II. 267.

¹⁰² RA 4167. sz.; Zsoldos 2011 68.

¹⁰³ Zsoldos 2011 298.

magától értetődően a magyar társadalmi elithez tartozott,¹⁰⁴ ő maga is szép karriert futott be: szűkebb családjából egyértelműen ő jutott a legmagasabbra.

Pályafutását István ifjabb király udvarában kezdte, ahol testvérével, Mihállyal udvari ifjúként szolgáltak először.¹⁰⁵ Majd 1262–1263-ban István pohárnokmestereként már udvari méltóságot is elnyert, még ha ugyan nem is a legtekintélyesebbet.¹⁰⁶ Az ifjabb király bizalmát Domokos – legalábbis a kezdetekben – hűségével hálálta meg: IV. Béla és fia belháborújában rendre István táborában lehetett megtalálni. A két király poroszloi békekötésekor is István embereként tüntették fel a szerződésben.¹⁰⁷ (Érdekes ugyanakkor, hogy István híveként IV. Bélával sem lehetett olyan ellenséges a viszonya, hiszen az öreg király még adományban is részesítette, amikor Domokos hírül vitte az uralkodó első fiúunokája, László herceg születését.¹⁰⁸)

Ebben a feszültségekkel, pártviszályokkal terhes korszakban különösen felértékelődött Domokos István iránti hűsége, így a főúr gyorsan lépkedett előre a ranglétrán, olyannyira, hogy 1266-ban már az ifjabb király nádora lett,¹⁰⁹ amit tulajdonképpen egész pályafutása csúcsának is tekinthetünk. Annak okát, hogy a későbbiekben miért nem jutott megyésispáni tisztségviselésnél fontosabb szerephez István kormányzatában, joggal kereshetjük abban, hogy 1267-ben – valószínűleg birtokai biztosítása érdekében – IV. Béla országrészébe távozott.¹¹⁰ Ugyan ez a kisebb megingás Domokos karrierjét némileg visszavetette, de a főúr továbbra is erős szálakkal kötődött István királyhoz és családjához még annak halála után is: Erzsébet egyik legnagyobb támasza lett az uralkodóváltás zavaros időszakában. Domokos 1272. augusztus–szeptember fordulóján, még László koronázása előtt, amikor Gutkeled nembeli Joachimmal és szövetségeseivel ellenlábas főurak egy csoportja megtámadta Erzsébet Székesfehérvár közelében álló udvarházát,¹¹¹ testi épsége árán is megvédte úrnőjét. Az özvegy királyné később egy diplomájában is megemlékezett arról, hogy Domokos mester szeme láttára csavarta ki a kardot az egyik rátörő hűtlen kezéből, miközben annak társai életveszélyesen megsebesítették őt. A főúr azonban túlélte az esetet, és Erzsébet sem feledte meghálálni híve segítségét: Hagymás királynéi birtokot minden tartozékával, valamint a drávai és dunai vám bevételeivel együtt Domokosnak adományozta.¹¹²

¹⁰⁴ Engel 2001 Csák nem 2. tábla; Csák nembeli Domokos rokonságával kapcsolatban egyébként felmerült, hogy a főúr azonos lehet a Stájer rímes krónikában Kőszegi Iván vejeként említett Domokossal. Ld.: Steirische Reimchronik 935.; Rudolf 2023 510.

¹⁰⁵ Zsoldos 2005a 117.

¹⁰⁶ Wertner 1899b 650.

¹⁰⁷ CD IV./3. 160–163.

¹⁰⁸ CD IV./3. 138.

¹⁰⁹ Wertner 1898b 117.

¹¹⁰ Karácsonyi 1900–1901 I. 299

¹¹¹ Kádár 2020 49.;

¹¹² RD 102. sz.

Minden bizonnyal ez a példás magatartás lehetett az alapja Domokos 1273-as királynéi udvarispáni kinevezésének is, amit nem sokkal később egy még rangosabb tisztség, a királynéi tárnokmesterség elnyerése követett. A források tanúsága szerint Domokos először valamikor 1276 előtt lett Erzsébet tárnokmestere, majd 1279 és 1280 között szolgált ebbéli minőségében.¹¹³ Ugyanakkor azt sem tartom kizártnak, hogy Domokos a köztes időszakban is betölthette a méltóságot, mivel nincs nyoma annak, hogy ekkortájt más is működött volna Erzsébet tárnokmestereként, illetve Domokos más tisztségviselése sem ismert ebből az időintervallumból. Az azonban bizonyos, hogy Domokos mester 1279–1280 táján Erzsébet megbízásából tevékenyen részt vett a korábban jogtalanul elidegenített földek felmérésében és visszaszolgáltatásában (legtöbbször Erzsébet anyósa, Mária királyné egykori intézkedéseit bírálta felül), illetve Erzsébet szepesi kormányzata ideje alatt is fontos szerepet játszott.¹¹⁴

Az úrnő és alattvalója között azonban nemcsak munka-, hanem tényleges személyes kapcsolat is fennállhatott: Domokos valóban közel állhatott Erzsébet szívéhez, hiszen az özvegy királyné László király diplomája szerint még a főúr egyik gyermekének, Miklósnak a keresztszülőségét (*filius spiritualis*) is elvállalta.¹¹⁵

Domokos IV. László halála után sem fordított háttal a politikának, előbb az új uralkodó, III. András szolgálatába szegődött, és a magyarok egyik követeként működött közre a hainburgi békekötésnél, majd 1293-ban András édesanyja, Morosini Thomasina tárnokmestere lett.¹¹⁶ 1296-ban még szintén az anyakirályné környezetében találjuk: igaz már nem tárnokmesteri minőségben, de Thomasina udvarában bíráskodott egy birtokperben.¹¹⁷ Domokos még 1300-ban is életben volt, azonban ezután eltűnt a forrásokból, így valószínűsíthető, hogy valamikor ekkortájt hunyhatót el.¹¹⁸

Domokos hosszú pályafutása során a különböző udvari méltóság- és a nádori hivatalviselés mellett több ízben is elnyert megyésispáni kinevezést: 1263-ban zempléni ispánként tevékenykedett, nádorságával egy időben bácsi és szebeni ispán is volt, majd három évvel később baranyai ispán. A Valkői ispánságot először még István király alatt vezette, de 1283-ban és 1293-ban ismét a megye élén állt.¹¹⁹

Összegezve tehát Domokos életútját elmondható, hogy az Erzsébet udvarában eltöltött esztendőik pályafutásának második, felfelé ívelő szakaszában jelentették a csúcst, míg, ha a

¹¹³ Zsoldos 2011 75.

¹¹⁴ RD 117–118., 120., 125. sz.

¹¹⁵ RA 3053. sz.

¹¹⁶ Karácsonyi 1900–1901 I. 300.; Zsoldos 2011 76.; Zsoldos 2005b 388.

¹¹⁷ ÁÚO X. 233.

¹¹⁸ CDCr VII. 384.

¹¹⁹ Wertner 1897 446.

teljes karrierképet nézzük, akkor a nádori hivatalviselése sokkal meghatározóbb volt Domokos számára, hiszen a későbbiekben is egykori nádorként hivatkoztak rá, és nem mint egykori királynéi tárnokmesterre.¹²⁰

Az Erzsébet következő udvarispánjaként említett férfiú, Csete fia forrói Aladár egyike volt azoknak a feltörekvő, kevésbé előkelő családdal bíró nemeseknek, akiknek szerényebb származásuk ellenére is sikerült igazán szép karriert befutniuk.¹²¹ Aladár Fejér megyei kisbirtokosként került még Erzsébet ifjabb királyné udvarába,¹²² ahol 1262 és 1263 között már rögtön tárnokmesteri pozícióba is került.¹²³ A kinevezése azonban nem volt előzmény nélküli, hiszen ahogy arról V. István birtokadományozó oklevelei is megemlékeztek, Aladár mester korábban IV. Bélának és az ifjabb királynak is jó szolgálatot tett, többek között három évig követként képviselte a Magyar Királyság érdekeit Bizáncban,¹²⁴ és ő volt az is, aki Istvánnak hírül hozta László herceg születését is.¹²⁵ A hírvivő szerepe úgy látszik nem állt távol Aladártól, mivel Erzsébet egyik diplomája arról számolt be, hogy Mária királyné is tőle tudta meg a kis herceg világrajöttét, amiért szintén birtokadományban részesült.¹²⁶

Bár az előbbiek alapján Aladár és az uralkodói család kapcsolata meglehetősen idillinek tűnik, a főúr valamikor 1264 után az oklevelek tanúsága szerint olyannyira magára haragította István ifjabb királyt, hogy az a korábban neki ajándékozott földektől is megfosztotta.¹²⁷ Ugyan a viszony megromlásának közelebbi okai nem ismertek, de valószínűsíthető, hogy Aladár István iránti hűsége a két király belviszálya során megingott, és átpártolhatott Bélához.

István elhunyt után viszont Aladár kétségtelenül újra Erzsébet kegyeibe férközött, hiszen az özvegy királyné nem sokkal férje halálát követően visszaadta neki a korábban elkobzott Orjavica királynéi földet,¹²⁸ és IV. László is anyja kérésére erősítette meg 1273 januárjában István korábban Aladárnak írt kiváltságleveleit.¹²⁹

1274-ben már az ifjú királyné, Izabella asztalnokmestereként találkozhatunk vele a forrásokban – minden bizonnyal Erzsébet ajánlásának köszönhetően. Ezt a szerepet 1277–1279-ig ismét ő töltötte be, ám mellette már a nógrádi ispáni címet is magáénak tudhatta 1277-ben.¹³⁰ Igen

¹²⁰ ÁÚO X. 233.

¹²¹ Engel 2001 Forrói

¹²² Aladár 1255-ben bukkant fel először a forrásokban, amikor megkapta Forró birtokot, ahonnan családja későbbi előneve is származott. Ld.: Wertner 1897 653.

¹²³ Zsoldos 2011 282.; Wertner 1898b 663.

¹²⁴ RA 1792. sz.

¹²⁵ RA 1809. sz.

¹²⁶ RD 103. sz.

¹²⁷ RA 2347. sz.; RD 103., 115. sz.

¹²⁸ RD 103. sz.

¹²⁹ RA 2347. sz.

¹³⁰ Wertner 1987 653.; Wertner 1898b 662.

érdekes adat, hogy Aladár ugyanebben az esztendőben királynéi tárnokmesteri minőségében egyike azoknak a főuraknak, akik László nevében tárgyaltak a király öccse, András herceg és Rudolf római király leánya, Habsburg Klemencia eljegyzéséről.¹³¹ Különösen figyelemreméltó, hogy Aladáron kívül csupán a korábbi nádor, Rátót nembeli Rolandot tüntették fel a világi előkelők közül. Könnyen felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon az eleve szerényebb családi kapcsolatokkal rendelkező és nem is a legrangosabb tisztséget betöltő Aladár mégis hogyan kerülhetett ilyen fontos pozícióba. Magyarázattal leginkább az szolgálhat, hogy Aladár valószínűleg nem az éppen csak nagykorúsított, de még mindig csupán tizenötéves László király pártfogásának köszönhetően, és nem is az ifjú királyné udvari bárójaként nyerte el a fontos megbízatást, hanem sokkal inkább Erzsébet bizalmi embereként. Azt pedig, hogy az anyakirályné és a híve között továbbra sem szűnt meg a jó kapcsolat, még azután sem, hogy a főúr Izabella környezetébe került, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Aladár 1282-ben már újfent az özvegy királyné szolgálatába állt: Erzsébet udvarispánja lett.¹³² Majd igazolva a két párhuzamosan egymás mellett működő királynéi udvarok közti átjárhatóságot, 1290-ben pedig újra Izabella udvarának vezetőjeként tűnt fel.¹³³

III. András uralkodása idejéből nem maradt ránk semmilyen adat Aladár mester ténykedéséről, meglehet, nem sikerült alkalmazkodnia az uralkodóváltással megváltozott körülményekhez, de az sem zárható ki, hogy idős korára tekintettel maga döntött úgy, hogy háttérbe vonul. Ez utóbbinak azonban némileg ellentmond az a tény, hogy Aladárt még az Anjou-korban is, 1309-ben ismét az aktuális királynéi udvarban találjuk: az idős főúr ezúttal I. Károly hitvesét, Mária királynét szolgálta udvarbíróként (*iudex curiae reginae*).¹³⁴

Ezután már nem töltött be az előbbiekhöz mérhető fontosságú tisztséget, de még 1310-ben is életben volt,¹³⁵ így az Árpád-korban biztosan szép hosszúnak számító életet mondhatott magáénak.¹³⁶

Áttekintve Csete fia Aladár pályafutását, láthatjuk, hogy számára is a királynéi udvar jelentette a karriercsúcsot. Az ő esetében az a különleges, hogy három különböző királyné környezetében is képes volt elnyerni vagy az udvarispáni/udvarbírói, vagy a még nagyobb presztízsű tárnokmesteri méltóságot, ami figyelembe véve a körülményeket – hivatalnoktársaihoz mérten

¹³¹ CD V./2. 388–389.

¹³² RD 143. sz.

¹³³ RD 239. sz.

¹³⁴ Engel 1996 71.; Kristó 2005 17–18.; Bartha 2015 91–93.

¹³⁵ Aladár fiai Amadé nádor előtt pereskedtek birtokügyekben, amely során az édesapát is élőként említették. Ld. Zsoldos 2016 172–173.

¹³⁶ Zsoldos 2005a 100.

kevésbé előkelő származás, folyamatosan változó politikai környezet – nem kis teljesítmény volt részéről.

Erzsébet utolsó ismert udvarispánjáról, Sebesről sajnos jóformán semmilyen más adat nem áll rendelkezésünkre azonkívül, hogy 1282-ben töltötte be ezt a pozíciót: sem nemzetségneve, sem egyéb más hivatalviselése nem ismert.¹³⁷

Összegezve a fentebbi urak pályafutását, látható, hogy Erzsébet négy udvarispánja közül egyedül Sebesnél nincs nyoma annak, hogy viselt volna megyésispáni vagy udvari (esetleg országos) méltóságot. A többiek legalább egy ispáni címmel rendelkeztek valamikor életük során, közülük Farkas udvarispáni tisztségével egy időben is állt egy megye élén. Ebből látható, hogy az udvarispáni méltóságot betöltött személyeknél a források alapján már sokkal nagyobb esély volt arra, hogy más jelentős pozíciót is ellásson az adott főúr, ami egyben azt is megmutatja, hogy az udvarispán az asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterséghez képest jóval nagyobb megbecsülésnek örvendhetett. Így minden bizonnyal ennek a címnek az elnyerése is hatalmas megtiszteltetésnek számított, és még ha korábban magasabb rangú pozíciót töltött is be valaki, azt sem kell feltétlenül visszalépésnek tekinteni.¹³⁸

4.5. királynéi tárnokmester

Mint azt már korábban is említettem a tárnokmester az 1250-es évekre nemcsak a királyi udvarban vette át a vezető pozíciót, hanem ezzel párhuzamosan a királynéiban is, így ennek megfelelően Erzsébet udvarának is legfontosabb méltósága volt. Jelentőségét mutatja az is, hogy Erzsébet udvari bárói közül a tárnokmesterre vonatkozólag maradt fenn a legtöbb adat. V. István hitvesének tárnokmestereiről királynésága mindhárom szakasza alatt szinte végig lehet tudni, kik töltötték be aktuálisan a tisztséget: összesen öt ilyen személyt olvashatunk ki a forrásokból.¹³⁹

Az elsőként említett 1262–1263-ig tárnokmesteri feladatokat ellátó Csete fia forrói Aladárról már korábban volt szó. Az utána következő Petenye származását és életútját illetően sajnos meglehetősen homályban tapogatózunk, ugyanis azt leszámítva, hogy valamikor 1264 és 1270 között viselte a tárnokmesteri méltóságot Erzsébet udvarában, nem sok mindent őriztek meg róla a kútfők.¹⁴⁰ Kádár Tamás tanulmányában ugyanakkor az I. Károly alatt kérészéletű tartományurasságot kiépítő Petenye fia Péter apjával azonosította a főurat, nevének ritka

¹³⁷ RD 150. sz.; Zsoldos 2011 351.

¹³⁸ Zsoldos 2005a 102–103.

¹³⁹ Zsoldos 2011 68., 75.

¹⁴⁰ RD 85. sz.

hangzására és birtokainak földrajzi elhelyezkedésére támaszkodva.¹⁴¹ Így bár Petenye nemzetsége továbbra is ismeretlen, de legalább közelebbi rokonságát már ismerjük. A család már a 13. század eleje óta építgette zempléni birtokegyüttesét, megalapozva a későbbi tartományúri ambíciókkal rendelkező leszármazottjuk karrierjét. Azt, hogy Petenye mennyiben járult hozzá fia felemelkedéséhez, a források tükrében lehetetlen megmondani, de elképzelhető, hogy Erzsébet bárójaként fiát olyan kapcsolatokhoz tudta juttatni, amit Péter a későbbiekben hatékonyan kamatoztathatott.¹⁴²

Erzsébet harmadik tárnokmesteréről, Monoszló nembeli Gergely fia Gergelyről viszont már annál többet tudunk.¹⁴³ Gergely mester személye azért is különösen izgalmas a királynéi udvar kapcsolatrendszerének feltárása szempontjából, mert őt a fentebb tárgyalt urakkal ellentétben a hivatalviselésen túl rokoni szálak is fűzték Erzsébethez.¹⁴⁴

Gergely családja azonban nemcsak az uralkodó dinasztiával, hanem az akkori legbefolyásosabb nemesi famíliákkal és nemzetségekkel is rokonságban állt. Monoszló Gergely szűkebb családja is igen tekintélyes személyeket tudott felmutatni. Apja, Tamás fia Gergely egykor krassói ispán volt, és valószínűleg a két Monoszló nembeli Gergely közül ő lehetett az is, aki 1269-ben betöltötte a kunbírói tisztséget – talán éppen a kun atyafiságnak köszönhetően.¹⁴⁵ Fivérei közül Egyed emelkedett a legmagasabbra, aki felért az udvari hierarchia csúcsára: előbb V. István, majd IV. László tárnokmestereként is szolgált. Sőt számos megyésispáni kinevezése mellett 1273-ban a Boszniai és a Macsói bánság élére is került.¹⁴⁶ Másik testvére, az egyházi vonalon mozgó Péter szintén István kipróbált emberének számított, aki pályafutását az ifjabb király udvarában még alkancellárként kezdte, ám IV. Béla halála után már az erdélyi püspöki székben találhatjuk, amelyet egészen 1307-es haláláig töltött be.¹⁴⁷

Azt, hogy a három fivért V. István uralkodása alatt mind fontos pozíciókban találjuk (Péter erdélyi püspök, Egyed V. István tárnokmestere, míg Gergely Erzsébeté), nem lehet a véletlen vagy a szerencse művének tekinteni: Gergely révén, akinek neje Erzsébet húga volt, ugyanis a Monoszlók sógorságban álltak az uralkodói párral. Bár az esküvő pontos dátuma nem ismert, de biztosan 1254 után kerülhetett rá sor, mert Erzsébet csakis István feleségeként (királynéként) adományozhatta hozomány gyanánt Pány királynéi földet az ifjú párnak.¹⁴⁸

¹⁴¹ Kádár 2017 99–100.

¹⁴² Zsoldos 2003 804.

¹⁴³ Zsoldos 2011 304.

¹⁴⁴ Jakubovich 1922–1923; Zsoldos 2005a 102.; Wertner 1892 597–614.

¹⁴⁵ Wertner 1899a 167.; Zsoldos 2011 303.

¹⁴⁶ Zsoldos 2011 299.; Wertner 1899b 656. 665.

¹⁴⁷ Zsoldos 2011 344.; Karácsonyi 1900–1901 II. 379.; Hunyadi 2023 55.; Font 2024 99.

¹⁴⁸ RD 324. sz.; Jakubovich 1922–1923 14., 16–17.

A frigyből a felek kölcsönösen profitáltak: a Gergely-fiak egyfelől gyorsan haladtak előre a ranglétrán, másfelől egészen István haláláig a királyi pár leghűségesebb embereinek számítottak. Az uralkodó Gergelyt 1271-ben például vasvári ispánként a forrongó nyugati határszélre küldött magyar seregek egyik fővezérévé nevezte ki, és nem is csalódott hívében, aki vitézül helytállt, és legyőzte a lázadó Kőszegi Henrik csapatait, valamint Sopront is sikeresen visszavette.¹⁴⁹

Mindezek fényében egészen érthetetlennek tűnik, hogy István halála után miért támadtak rá a Monoszló fivérek az özvegy királynéra, akit korábban nemcsak, hogy hűen szolgáltak, de ráadásul még a családi kapocs is összefűzte őket. Felmerült lehetséges magyarázatként, hogy a Gutkeled–Kőszegi párt térnyerése miatt, (akik Erzsébetet és fiát is befolyásuk alatt tartották) a hatalomból egyre inkább kiszoruló Monoszlók a gyermek László helyett inkább annak unokatestvérét, az Árpád-dinasztia egyetlen felnőtt, még életben lévő férfi tagját, Béla macsói herceget (Anna hercegnő és Rosztyszlav fia) kívánták volna trónkövetelőként felléptetni.¹⁵⁰ Ám ezt a megoldást igen kétségesse teszi, hogy Béla hercegnek IV. Béla leányági unokájaként meglehetősen kevés esélye lehetett a törvényes fiúörökös, László, (de még annak öccse, András herceg) ellenében is a trón megszerzésére, másrésről nincs nyoma annak sem, hogy közte és a Monoszlók között bárminemű kapcsolat lett volna, miközben Gergely, Erzsébet és László még rokonságban is álltak egymással.¹⁵¹

Szintén kevésse elképzelhető az az opció is, miszerint a Joachimmal bűnös viszonyt folytató Erzsébetet akarták volna megleckéztetni István király megbotránkozott hívei.¹⁵² Sokkal valószínűbb, hogy Egyed és Gergely mester elsősorban nem a királyné személyének üzentek hadat, hanem inkább ellenlábasaiknak, Gutkeled nembeli Joachimnak és szövetségeseinek, és elkeseredett tettükkel pedig csak megpróbálták visszaszerezni a királyné és egyúttal a kis király feletti gyámságot.¹⁵³

Mindenesetre akármilyen volt is Gergelyék motivációja, akciójuk sikertelen maradt (többek közt épp annak a már korábban is emlegetett Csák nembeli Domokosnak köszönhetően, aki később Gergely utódja lett a tárnokmesteri hivatalban), és ezután nemhogy a királyné közelében, de még az országban sem volt maradásuk: V. István korábbi nagy ellenfele, II. Ottokár udvarába menekültek.¹⁵⁴

¹⁴⁹ RA 2167., 2389. sz.

¹⁵⁰ Kádár 2020 57., 63.; Font 2024 102–103.; Szabó 1886 6.

¹⁵¹ Zsoldos 2005a 130. Béla herceg további sorsáról ld.: Kádár 2009

¹⁵² Kádár 2020 57–58.; Pauler 1899 II. 302–303.

¹⁵³ Kádár 2020 64.

¹⁵⁴ Kádár 2020 53.

A kenyértörés az özvegy királyné és sógorai között azonban nem volt tartós, a két fivér, mihelyst kedvezőbbé váltak számukra a körülmények (Joachimék viasszorultak), hazatértek, és Erzsébet sem mutatkozott haragtartónak, ugyanis 1273-ban mind Gergelyt, mind testvérét ismét fontos pozíciókban találjuk.¹⁵⁵ A királyné és a főúr személyes kapcsolatukat is rendezték, amit jól mutat az is, hogy Erzsébet kárpótolván hűgát (és annak férjét) az elkobzott hozományért cserébe újabb királynéi földdel ajándékozta meg ő(ke)t.¹⁵⁶ Az adomány, illetve a megyésispáni kinevezések egyúttal szintén azt bizonyítják véleményem szerint, hogy Gergely (és fivére) támadása nem a királyné ellen irányult, hiszen azt Erzsébet aligha bocsátotta volna meg ilyen könnyedén.

Gergely mester 1274 után már a források tanúság szerint nem töltött be semmilyen kiemelkedő tisztséget, így vagy felesége esetleges halála és ilyen formán az uralkodóval való rokoni kapcsolatok kihűlése, vagy politikai sikertelensége miatt, de visszavonult a közéletől. Utoljára 1283-ban tüntették fel a források élő személyként.¹⁵⁷

Végignézve Monoszló nembeli Gergely karrierét, láthatjuk, hogy pályafutásában döntő szerepet játszott házassága, hiszen a rokonság Erzsébettel – főleg István uralkodása alatt – számos megbecsült méltóság elnyeréséhez segítette. Gergely személyének jelentőségét jelzi, hogy a királyi oklevelek méltóságsoraiban is rendre felbukkant, és nem is csak királynéi tárnokmesteri hivatalviselése ideje alatt¹⁵⁸ (egy 1273-as diplomában például még vasi ispánként is megelőzi a sorban Farkas királynéi udvarispánt).¹⁵⁹ Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy testvérei: Egyed és Péter valószínűleg még ügyesebben kamatoztathatták a család kapcsolati tőkéjét, mint Gergely (akinek karriercsúcsát a királynéi tárnokmesterség jelentette), hiszen ők már egyenesen az uralkodó udvarában töltöttek be fontos tisztségeket, sőt Egyed még országos méltóságot is viselt élete során.

Erzsébet következő tárnokmesterének neve már ismerős lehet számunkra: Csák nembeli Domokos, akinek pályafutását már fentebb áttekintettem.

A királyné utolsó nevesített tárnokmestereként Hahót nembeli Csák fia Csákot őrizték meg nekünk a források. Csák családja hivatali elődeihez hasonlóan szintén a magyar társadalmi elithez tartozott.¹⁶⁰ Nagyapja, Buzád fia Buzád számos megyésispáni cím mellett a szörényi

¹⁵⁵ Wertner 1899a 167.

¹⁵⁶ RA 2524. sz.

¹⁵⁷ Wertner 1899a 168.

¹⁵⁸ RA 1959., 1963., 2019., 2119., 2128., 2130., 2150., 2158., 2167., 2172., 2174., 2203., 2207–2208., 2211., 2213.sz.

¹⁵⁹ RA 1963. sz.

¹⁶⁰ Engel 2001 Hahót nem 2. tábla

báni méltóságot is magáénak mondhatta,¹⁶¹ míg apja, a későbbi erdélyi vajda, Csák IV. Béla udvarában a lovászmesterségtől egészen a tárnokmesteri méltóságig jutott 1259-ben.¹⁶² Az idősebb Csákot IV. Béla még ebben az esztendőben a stájer herceggé megtett István fia mellé rendelte szolgálni. Csákkal tarthatott fia, az ifjabb Csák is. Bár Zsoldos Attila archontológiájában az idősebb Csákot tüntette fel hercegi pohárokmasterként, valószínűbb, hogy ezt a pozíciót inkább fia tölthette be, ahogyan Karácsonyi János és Tóth Melinda is vélték korábban.¹⁶³ Egyfelől az apa számára a korábbi tárnokmesteri tisztséghez igen nagy visszalépésnek számított volna – az ő esetében inkább a hercegi tárnokmesterség (1260) az, ami reálisabbnak tűnik –, másfelől a karrierjét még 1256-ban kardhordóként, majd gorai ispánként indító ifjú Csák pályafutásának ideális következő állomás lehetett ez a méltóság.¹⁶⁴

Erzsébet későbbi bárója ezután Orbász megye élén tűnt fel 1266-ban, a megyésispáni címet három évig viselte. Arról sajnos közelebbi információ nem áll rendelkezésünkre, hogy Csák mikor került István özvegyének udvarába, de az biztos, hogy karrierje csúcspontjának az 1286-os királynéi tárnokmesterségét tekinthetjük.¹⁶⁵

Összefoglalva a fentebb tárgyalt királynéi udvari bárók pályaképét, elmondhatjuk, hogy a tárnokmesteri méltóság fontossága egyértelműen alátámasztható azzal, hogy Erzsébet tárnokmesterei mind előkelő és megbecsült államférfiak voltak, akik a kissé rejtélyes Petenyét leszámítva más jelentős tisztséget, (például megyésispáni címet, de akár még nádori, báni vagy erdélyi vajdai méltóságot) is viseltek. A szerep jelentőségét nemcsak a királyi oklevelek méltóságsorai erősítik meg, hanem az a tény is, hogy ez az önmagában semmilyen területiális hatalommal nem bíró tisztség gyakran járt együtt megyésispáni kinevezéssel is.¹⁶⁶ Nem véletlen az sem – ami egyúttal szintén a tárnokmesterség vezető szerepét hangsúlyozza –, hogy Erzsébet királynéságának mindhárom szakasza alatt szinte végig nyomon követhető a tisztség betöltőinek neve, ami egyetlen más hivatal esetében sem mondható el udvarában.

Az udvari méltóságviselők számára Erzsébet udvarában eltöltött esztendők fontos szerepet játszottak: a legtöbb esetben egyenesen a csúcst jelentették, de a királynéi udvar megbecsült köztes állomást is tudott biztosítani a későbbiekben a királyi udvarban is karriert befutó báróknak.

¹⁶¹ Zsoldos 2011 291.

¹⁶² Zsoldos 2011 292.

¹⁶³ Zsoldos 2011 292.; Karácsonyi 1900–1901 II. 125.; Tóth 1976 3.

¹⁶⁴ Zsoldos 2011 293.

¹⁶⁵ RD 150. sz.

¹⁶⁶ Nógrády 1995 170.

5. A királynéi kancellária

Uralkodói mintára a királyi hitvesek – így Kun Erzsébet is –, rendelkeztek kancelláriával, ami a királynéi oklevelek kiadásáért, illetve megőrzéséért volt felelős, továbbá kormányzati feladatokat is elláthatott. A királynéi kancellária nem különült el élesen az uralkodótól, gyakran együtt folytatták tevékenységüket. A két kancellária közötti átjárást mutatja az is, hogy a királynéi alkalmazottak szolgálatát gyakran az uralkodó is igénybe vette.¹⁶⁷

A királyné udvari méltóságaihoz hasonlóan a királynéi kancellária magasabb rangú tisztségviselőit sem lehet kizárólag a királyné embereinek tekinteni, mivel férjük valószínűleg az ő személyük megválasztásába is beleszólhatott, és ezáltal saját híveit emelhetette a magasabb pozíciókba. Bár miután a királynéi kancellári posztot kizárólag egyházi személyek tölthették be, az udvari méltóságokhoz képest itt kevésbé érvényesülhetett az uralkodó akarata.

A királynéi kancellária tisztségviselői közül a legtöbb információ érthető módon a kancellárról áll rendelkezésünkre. Igaz ugyan, hogy elméletileg a veszprémi püspök kiváltságai között szerepelt a királyné koronázása mellett az is, hogy a királynéi kancellári tisztséget ő töltheti be, ám a valóságban nem mindig tudta érvényesíteni ezt a jogát.¹⁶⁸ Erzsébet hat kancellárja körül például senki sem volt veszprémi püspök, de ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Erzsébet mellett a rövid, 1270–1272-es periódust leszámítva mindig volt az országban egy másik királyné is.

Ahogy az előbbiekből már kiderült, Erzsébet királynénak összesen hat kancellárját ismerjük név szerint. A következőkben most az ő pályafutásukat szeretném a források alapján röviden bemutatni.

Az elsőként említett Fülöp váci püspök személyében egy igazán tapasztalt klerikus került Erzsébet kancelláriájára élére: Fülöp ugyanis már 1257 és 1259 között István herceg kancellárjaként működött. Ezután az ifjabb királynét szolgálta 1262–1265-ig, majd a források szerint V. István uralkodása alatt is folytatta tevékenységét, sőt még egy évig özvegy királynéi kancellár is volt.¹⁶⁹ Ugyan az 1265–1270 közötti időszakban nem maradt fent Fülöp kancellárságára vonatkozó adat, én mégis igen valószínűnek tartom, hogy ekkor is hivatalban maradt, és megszakítás nélkül szolgálta Erzsébetet egészen 1273-ig, mivel sem arról nincs tudomásunk, hogy Fülöp más tisztségre cserélte volna le a kancellárságot, sem arról, hogy a viszony megromlott volna úrnőjével. Az adatok hiánya pedig könnyen magyarázható azzal,

¹⁶⁷ Zsoldos 2005 120.; Ld.: Fülöp váci püspök és Kán nembeli Miklós pályafutását.

¹⁶⁸ Zsoldos 2011 15–16.; Fejérpataky 1885 51.

¹⁶⁹ Zsoldos 2011 302.

hogy ha működött is Erzsébet oklevélkiadása, ebben az időintervallumban keltezett levelei sajnos nem maradtak ránk, pedig a királynéi kancellár neve leginkább ezekben az iratokban merülhetett volna fel.

Izabella királyné – valószínűleg anyósa, Erzsébet ajánlására – 1273-ban hasonlóképpen megbízta e feladat ellátásával Fülöpöt, aki egyházi teendői mellett 1272-től két évig világi tisztséget is betöltött nógrádi ispánként. 1277 után viszont a források nem jegyeznek fel neve után semmilyen fontosabb méltóságot sem, ami akár azt is jelenthette, hogy a püspök visszavonult vagy elhunyt.¹⁷⁰

Az ifjú királyné udvarába távozó Fülöpöt egy bizonyos Gergely sói prépost követte a kancellári méltóságban, aki a váci püspökhöz hasonlóan szintén meglehetősen hosszan – hét éven át – felelt Erzsébet udvarának írásbeliségéért.¹⁷¹ Gergely mester nemcsak a diplomák elkészítésében jeleskedett, hanem Domokos tárnokmester mellett ő is részt vett Erzsébet megbízásából a korábban jogtalanul (főként Mária királyné által) elidegenített birtokok ügyében folytatott vizsgálatokban.¹⁷²

A következő esztendőkből viszonylag sűrűn történt személycsere Erzsébet kancelláriájának élén: 1280-ban Gergely után néhány hónapig az a Báncsa nembéli Péter fia Orbász pozsegai prépost látta el a kancellári teendőket az özvegy királyné udvarában,¹⁷³ akinek pályáját nagybátyja, Báncsa nembeli István esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros egyengette.¹⁷⁴ A pozsegai prépost rövid hivatalviselése után Lukács esztergomi, majd szepesi prépost következett a kancellári székből: ő két éven át viselte a méltóságot.¹⁷⁵ 1282-ben Fülöp után ismét egy püspököt találunk Erzsébet kancelláriájának élén, mégpedig Póka szerémi püspököt.¹⁷⁶ Póka mindazonáltal nem sokáig időzött a királynéi udvarban, ugyanis még ugyanezen év júniusától újfent Báncsa nembeli Orbász nyerte el a kancellári méltóságot a következő két esztendőre.¹⁷⁷ 1288-ban a forrásokban Erzsébet utolsóként említett kancellárja, Lőrinc lett Orbász utóda nemcsak Erzsébet udvarában, hanem a pozsegai prépostságban is.¹⁷⁸

Végignézve Erzsébet kancellárjainak listáját, két dolog nagyon szembeötlő. Egyrészt ahogy arról már korábban is szó volt, a veszprémi egyházmegye előjárói egyáltalán nem képviseltették magukat Erzsébet kancelláriájában, másrészt az is feltűnő, hogy a kancellári

¹⁷⁰ Zsoldos 2011 302.

¹⁷¹ Zsoldos 2011 304.; RD 104., 122–123. sz.

¹⁷² RD 118., 120. sz.

¹⁷³ Zsoldos 2011 340.

¹⁷⁴ Engel 2001 Báncsa nem; Kiss 2016 16.

¹⁷⁵ Zsoldos 2011 326.; RD 128. sz.

¹⁷⁶ Zsoldos 2011 346.; RD 141. sz.

¹⁷⁷ RD 147., 150. sz.

¹⁷⁸ Zsoldos 2011 325., RD 151., 153. sz.

tisztséget igen gyakran „csak” prépostok töltötték be. Az előbbinél tulajdonképpen csak az 1270–1272-es időszak a kérdéses, hiszen azt megelőzően természetes, hogy Pál veszprémi püspököt a *regina senior*, azaz Laszkarisz Mária környezetében találjuk,¹⁷⁹ míg Izabella 1273-as színrelépésével az özvegy Erzsébet ismét a „második királyné” szerepébe kényszerült, és így nincs is jelentősége udvarában a veszprémi püspök hiányának. Erzsébet kancelláriájában tehát csak V. István rövid uralkodása alatt kereshetnénk jogosan a veszprémi püspököt, a királyné azonban teljesen érthető módon nem kívánt megválni korábban már jól bevált emberétől, Fülöptől, és megtartotta szolgálatában, sőt később menyé udvarába is besegítette.

A veszprémi püspök egyébként a későbbiekben, Erzsébet utódainál sem tudta mindig maradéktalanul érvényesíteni jogát a királynéi kancellárságra, majd csak Izabella utolsó kancellárjával, Rád nembeli Benedek veszprémi püspökkel nyerte vissza régi pozícióját: Benedek 1289-től kezdve egy rövid, alig féléves megszakítást leszámítva, végig szolgálta az utolsó Árpád-házi királynékat, azaz Izabellát, Fenennát és Habsburg Ágnest is.¹⁸⁰

A prépostok kérdésére pedig minden bizonnyal az adhat választ, hogy özvegy királynéként már nem illette meg magas egyházi pozícióban lévő kancellár,¹⁸¹ ami egyébként nem feltétlenül érinthette rosszul Erzsébetet, hiszen a szerényebb befolyású alattvalóival szemben valószínűleg jobban érvényre juttathatta akaratát.

Erzsébet kancellárjait vizsgálva érdekes az is, hogy többen is a déli egyházmegyékből kerültek a királyné udvarába, ami nem lehet véletlen, hiszen az özvegy királyné ebben az időszakban a déli országrészeket kormányozta.

Erzsébet királynésága idején összesen egy alkancellár ismert a forrásokból: Kán nembeli László fia Miklós.¹⁸² Már nemzetségnevéből is sejthetjük, hogy Miklós igen befolyásos rokonsággal rendelkezett.¹⁸³ Így az sem meglepő, hogy a karrierje során a magyar egyházi hierarchia csúcsára is elérő főpap számára nem néhány hónapos királynéi alkancellársága jelentette a legfontosabb állomást pályafutásában. Miklós egyébként még István udvarában nyerte el első fontosabb tisztségét, amikor 1266-ban az ifjabb király kancelláriáját vezette, ezt követte a rövid szolgálat 1272-ben Erzsébet oldalán.¹⁸⁴ Felmerülhet a kérdés, hogy az ambiciózus egyházi vajon miért vállalhatta el ezt a karrierje szempontjából némiképp visszalépésnek tűnő királynéi alkancellári tisztséget. Ugyanakkor, ha igaz Karácsonyi és

¹⁷⁹ Fejérpataky 1885 50.

¹⁸⁰ Zsoldos 2011 289.

¹⁸¹ Fejérpataky 1885 52.

¹⁸² Zsoldos 2011 335.

¹⁸³ Wertner 1908 122–125.

¹⁸⁴ Hunyadi 2022 8.

Jakubovich feltevése, hogy Miklós fivére, László erdélyi vajda Monoszló nembeli Gergelyhez hasonlóan szintén Erzsébet egyik lánytestvérét vette el feleségül,¹⁸⁵ ez a rokoni kapcsolat magyarázatot adhat arra, hogy mit keresett Miklós Erzsébet közelében. Szűcs Jenő szerint a főpap egy évvel későbbi esztergomi érsekké választásában is Erzsébet keze nyomát láthatjuk, aki „kegyencét” erőszakkal helyeztette a magyar egyház élére.¹⁸⁶

Esztergomi érsekké választásával párhuzamosan megnyílt az út Miklós számára László király kancelláriájába is, ahol ezentúl aktuális pozíciójának megfelelően felváltva szolgált az uralkodót kancellári és alkancellári minőségben. A főpap egyházi méltóságain kívül több ízben világi megbízatást is vállalt, ugyanis többször megyésispáni tisztséget is betöltött.¹⁸⁷

Összefoglalva Erzsébet kancelláriájának méltóságviselőiről tudottakat, két olyan személyt emelhetünk ki, akik a források tanúsága szerint személyesebb kapcsolatot ápolhattak Erzsébettel: Fülöp váci püspököt és Kán nembeli Miklós erdélyi prépostot. Mindkét egyházi előljáró esetében nyoma van annak, hogy Erzsébet még azután is támogatta őket pályafutásukban, miután kikerültek udvarából.

6. Konklúzió

A királynéi udvar hierarchiájának csúcsán Erzsébet korában már a tárnokmester állt, az udvarispán pedig őt követte a ranglétrán.¹⁸⁸ Ezt egyfelől a királyi oklevelek méltóságsoraival tudjuk alátámasztani, ahol Erzsébet bárói közül egy-két kivételtől eltekintve egyedül a tárnokmester neve jelent meg, másrészt róluk is maradt fent a legtöbb információ. A tárnokmesteri poszt vezető szerepét mutatja az is, hogy kizárólag e tisztség betöltőit ismerjük Erzsébet királynéságának mindhárom szakaszában, illetve, hogy Petenyétől eltekintve V. István hitvesének mindegyik tárnokmestere viselt élete során legalább megyésispáni címet a királynéi udvari méltósága mellett, de Csák nembeli Domokos például még ifjabb királyi nádor is volt. A tárnokmester mellett az udvarispán emelkedett még ki udvari méltóságok közül, amit az is bizonyít, hogy Erzsébet Csák nembeli Domokos és Csete fia Aladár személyében legtekintélyesebb és leghűségesebb embereit bízta meg ezzel a feladattal. A három szerényebb rangú udvari méltóság esetében Farkas Csaba királyi udvarra vonatkozó vizsgálatának módszereit alkalmazva valószínűsíthetjük,¹⁸⁹ hogy a lovászmester Erzsébet

¹⁸⁵ Jakubovich 1922–1923 19–20.

¹⁸⁶ Szűcs 1993 392.; Hunyadi 2023 55.

¹⁸⁷ Zsoldos 2011 326.

¹⁸⁸ Zsoldos 2005 97.

¹⁸⁹ Farkas 2017 87–102.

udvarában is előrébb állt az asztalnok- és pohárnokmesterhez képest. Ezt a feltevést igazolja egyrészt, hogy a három tisztség viselői közül Rátót nembéli „Porc” István lovászmester rendelkezett a legbefolyásosabb rokonsággal (Demeter pohárnokmesternek és Márk asztalnokmesternek még a családját sem lehet biztosan megállapítani, mert szinte semmit sem őriztek meg róluk a források), és egyedül ő tudott udvari méltósága mellett megyésispáni kinevezést is elnyerni. Másfelől István Erzsébetet mint ifjabb királynét kezdte még szolgálni, és feladatát megszakítás nélkül látta el egészen a királyné megözvegyüléséig, míg Erzsébet asztalnok- és pohárnokmestereiről csak özvegy királynésága alatt tudunk.

Ugyan nem a királynéi udvar tisztségei számítottak a legelőkelőbbnek, de ezen címek elnyerése is megtiszteltetésnek számított: azaz, ha valaki korábban magasabb rangú pozíciót töltött is be, sem kell feltétlenül visszalépésről vagy mellőzöttségről beszélnünk, hanem felfogható az ország bárói között szokásosnak mondható szerepcsereként is.¹⁹⁰

A késő Árpád-kori királynék – Erzsébet, Anjou Izabella, Kujáviai Fenenna és Habsburg Ágnes – méltóságviselőinek karrierképét vizsgálva általánosságban elmondható, hogy az ország legelőkelőbb nemesei számára a királynéi udvarban betöltött pozíció köztes állomás lehetett pályafutásukban. Ugyanakkor konkrétan Erzsébet esetét tanulmányozva azt vehetjük észre, hogy a környezetében megfordult főurak életében legtöbbször (a tizenegy méltóságviselőből tíznél) a királynéi udvari méltóság jelentette a csúcst. Ennek oka leginkább abban kereshető, hogy az ő udvarának összeállítására kevésbé nyomták rá bélyegüket a hatalomért egymással versengő bárói csoportok. Részben azért, mert Erzsébet határozottabban tudta képviselni érdekeit a korszak más királynéihoz képest, részben pedig azért, mert Erzsébet életének nagy részében csak az ország „második” királynéja volt, így udvara a magyar társadalmi elit elsővonalas képviselői számára nem tűnt olyan vonzónak. Ezáltal viszont Erzsébetnek – özvegy királynésága idején – lehetősége nyílt arra, hogy saját maga válogassa meg udvari hivatalnokait.

Összevetve Erzsébet királynéságának három szakaszát szembetűnő,¹⁹¹ hogy amíg férje életben volt, addig leginkább az ő embereivel találkozhatunk hitvese mellett is. Ám Erzsébet megözvegyülvén átvette az irányítást udvara felett, és több olyan főurat, akik korábban személyesen neki tettek jó szolgálatot (például Csák nembeli Domokos vagy Hahót nembeli Jakab), is fontos pozíciókhoz juttatott. Így tehát elmondhatjuk, hogy Erzsébet környezetében más Árpád-kori királynékkal ellentétben nemcsak az alacsonyabb rangú szolgálók körében

¹⁹⁰ Zsoldos 2005 102–103.

¹⁹¹ Ld.: 7. sz. melléklet

találhatjuk meg a királyné híveit, hanem a korszakban egyedülálló módon az udvari méltóságok között is.

Mindezek mellett szeretnék még szót ejteni a IV. László uralkodása alatt két párhuzamosan működő királynéi udvar viszonyáról is.¹⁹² Az ifjú királyné, Anjou Izabella udvartartásának összeállításában érezhető anyósa, Erzsébet hatása is: több udvari méltóság betöltője is bizonyíthatóan az özvegy királyné embere volt, mint például Csete fia Aladár és Fülöp váci püspök. Aladár pályaképe kitűnő bizonyíték arra, hogy a két egymás mellett párhuzamosan működő királynéi udvar nem különült el teljesen egymástól, és ez az átjárhatóság mindvégig megfigyelhető volt. A váci püspök karrierje pedig azt mutatja meg nekünk, hogy nemcsak a világi udvari tisztviselők esetében számítottak jó ajánlólevélnek az Erzsébet királyné udvarában eltöltött esztendőik, hanem az egyháziaknál is.

Ezenkívül Erzsébet és az uralkodói udvar kapcsolatát is szeretném összegezni.¹⁹³ Erzsébet udvarával kapcsolatban is kimutatható – legalábbis királynésága első két szakaszában, hogy tagjai elsősorban a király, azaz V. István környezetéből kerültek ki, amint azt Zsoldos Attila is megállapította az Árpád-kor egészét vizsgálva. Ellentétben a fentebb tárgyalt két királynéi udvarral, ahol kölcsönös átjárhatóságról beszélhetünk, Erzsébet és férje udvaránál egyoldalú kapcsolat fedezhető fel: míg az uralkodó bejuttathatta embereit felesége környezetébe, addig Erzsébet udvarából úgy tűnik nem vezetett út a király közelébe. Ugyanakkor más a helyzet anya és fia udvara között, ugyanis Kán nembeli Miklós erdélyi prépost és királynéi kancellár például éppen Erzsébet támogatásának köszönhetően lett esztergomi érsek és egyúttal királyi kancellár is.

Végezetül Erzsébet udvarát vizsgálva meglepő, hogy a forrásokban nincs nyoma annak, hogy a királyné kun származású alattvalókkal vette volna körül magát: az asszony még saját okleveleiben sem említette honfitársait. Meglehet a politikai babérokra törő Erzsébet számára inkább hátrányt jelentett volna a kun kapcsolat hangsúlyozása, mint ahogyan azt a későbbiekben László esetében is láthatjuk. Ugyanakkor úgy tűnik a királyné rokonai férjeit, sógorait viszont már előkelő tisztségekhez tudta segíteni, ami megint csak Erzsébet kivételezett helyzetét mutatja a korszak más királynéihoz képest.

¹⁹² Ld.: 6. sz. melléklet

¹⁹³ Ld.: 7. sz. melléklet

7. Bibliográfia

Források

1. levéltári források

- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár

2. forráskiadványok

- ÁAL = Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. S. a. r. Makkai László – Mezey László. Bp. 1960.
- AO = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878–1920.
- ÁÚO = Árpád-kori Új Okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
- CD = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VI. Ed. Fejér, Georgius. Vol. 1. Budae 1830.
- CDCr = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit Tade Smiciklas. Zagrabiae 1904–1934.
- HO = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patriae. VII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp. 1880.
- RA = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa István. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 9.) Bp. 1943–1961.
- RD = Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp. 2008. Stájer rímes krónika = *Ottokar aus der Gaal*: Stájer rímes krónika. (Részletek) Ford., bevezetőtanulmánnyal és kommentárokkal közreadja: Bagi Dániel. (Arpadiana XI.) Bp. 2023.
- Steierische Reimchronik = Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed. Josef Seemüller. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V. Hannover 1890–1893.

Szakirodalom

- Bachusz 2019 = *Bachusz Dóra*: „Soror nostra, nobilis et religiosa domina” – Adalékok Moys mester özvegyének alakjához. In: Opuscula historica III. Tanulmányok a Történész műhelyből. Szerk. Rudolf Veronika – Veres Kristóf György. Bp. 2019. 133–147.

- Bácsatyai 2020 = *Bácsatyai Dániel*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje. Századok. 154. (2020) 5. sz. 1047–1082.
- Bartha 2015 = *Bartha Annamária*: A királynéi udvarbírói tisztség és viselői Károly Róbert uralkodása idején. In: Középkortörténeti tanulmányok 8. Szerk. Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged 2015. 91–102.
- Engel 1996 = *Engel Pál*: Magyarországi világi archontológiája 1301–1457. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996.
- Engel 2001 = *Engel Pál*: Magyarországi világi archontológiája 1301–1457. – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Bp. 2001.
- Farkas 2017 = *Farkas Csaba*: Karrier az Árpádok udvarában. Az udvari méltóságviselők politikai pályafutása a 13. századi Magyarországon. In: *Micae mediaevales VI. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábián Laura et al. Bp. 2017. 87–102.
- Farkas 2020 = *Farkas Csaba*: A király és udvara a 11–14. századi Magyarországon. Az udvari méltóságviselők az Árpád- és kora Anjou-korban. PhD-értekezés. (ELTE) Bp. 2020.
- Fejérpataky 1885 = *Fejérpataky László*: A királyi kancellária az árpádok korában. Bp. 1885.
- Font 2024 = *Font Márta*: Özvegy királyné a hatalom közelében: kun Erzsébet (1240 k. – 1290 u.). In: *Etelköztől Mezőkeresztesig. Ünnepi tanulmányok Tóth Sándor László 70. születésnapjára*. Szerk. Kordé Zoltán – Tóth Hajnalka. Szeged 2024. 97–114.
- Font–Fedeles–Kiss 2007 = *Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Pécs 2007.
- Hunyadi 2022 = *Hunyadi Sándor*: Választott esztergomi érsekek az 1270-es években: Benedek és Kán nembeli Miklós. *Belvedere Meridionale* 34 (2022) 5–17.
- Hunyadi 2023 = *Hunyadi Sándor*: Az egyházi elit változásai az Árpád-kor végén. (1270–1301). In: *Micae mediaevales XII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Rudolf Veronika et al. Bp. 2023. 49–63.
- Jakubovich 1922–1923 = *Jakubovich Emil*: Kun Erzsébet nőtestvére. *Turul* 37. (1922–1923) 14–27.
- Kádár 2009 = *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. *Fons* 16. (2009) 411–429.

- Kádár 2014 = *Kádár Tamás*: Egy hűséges báró a XIII–XIV. század fordulóján. Rátót nb. „Porc” István fia Domonkos nádor. *Fons* 21 (2014) 267–289.
- Kádár 2017 = *Kádár Tamás*: Egy megkésett tartományuraság-építési kísérlet a XIV. századi Magyarországon: Petenye fia Péter pályája. Herman Ottó Múzeum évkönyve. 56. (2017) 99–111.
- Kádár 2020 = *Kádár Tamás*: Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”. *Aetas* 35. (2020) 2. sz. 49–65.
- Karácsonyi 1900–1901 = *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp. 1900–1901.
- Kiss 2016 = *Kiss Gergely*: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Báncsa nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs 2016.
- KMTL = Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994.
- Kovács 2011 = *Kovács Szilvia*: A kunok házassági kapcsolatai a szomszédos uralkodóházakkal. *Acta Historica* 128. (2011) 84–100.
- Körmendi 2019 = *Körmendi Tamás*: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 45–58.
- Kristó 2005 = *Kristó Gyula*: Károly Róbert családja. *Aetas* 20. (2005) 4. sz. 14–28.
- Mielke 2017 = *Christopher Mielke*: Every Hyacinth the Garden Wears: The Material Culture of Medieval Queens of Hungary (1000–1395). Bp. 2017.
- Mielke 2021 = *Christopher Mielke*: The Archaeology and Material Culture of Queenship in Medieval Hungary, 1000–1395. Beverly 2021.
- Országová 2009 = *Zuzana Országová*: Maria Laskaris and Elisabeth the Cuman: two examples of Árpadian Queenship. Bp. 2009.
- Pauler 1899 = *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. Bp. 1899.
- Rudolf 2023 = *Rudolf Veronika*: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. (Arpadiana XV.) Bp. 2023.

- Szabó 1886 = *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp. 1886.
- Szűcs 1993 = *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár — Monográfiák 1.) Bp. 1993.
- Tóth 1976 = *Tóth Melinda*: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254). Soproni Szemle 30. (1976) 3. sz. 2–15.
- Weisz 2019 = *Weisz Boglárka*: Az Anjou-kori királynéi udvar két legfőbb méltósága. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 80–102.
- Wertner 1892 = *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892.
- Wertner 1897 = *Wertner Mór*: Az árpádkori megyei tisztviselők. Okirati kútfők alapján. Magyar Történelmi Tár III. 20. (1897) 439–486., 653–679.
- Wertner 1898a = *Wertner Mór*: A Buzád-Hahót nemzetség. Turul. 16. (1898) 19–33., 59–65.
- Wertner 1898b = *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok genealógiája. Turul. 16. (1898) 73–78., 113–125.
- Wertner 1899a = *Wertner Mór*: Nemzetségi kutatások. Turul. 17. (1899) 112–135.; 157–176
- Wertner 1899b = *Wertner Mór*: Az árpádkori udvari tisztviselők sorozata. Magyar Történelmi Tár III. 22. (1899) 638–672.
- Wertner 1908 = *Wertner Mór*: Újabb nemzetségi kutatások. Turul. 26. (1908) 122–137.
- Zsoldos 1997 = *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. (Történelmi kézikönyvtár.) Debrecen 1997.
- Zsoldos 2003 = *Zsoldos Attila*: Az özvegy és a szolgabírák. Századok 137. (2003) 4. sz. 783–808.
- Zsoldos 2005a = *Zsoldos Attila*: Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelőstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005.
- Zsoldos 2005b = *Zsoldos Attila*: Ducissa Sclavoniae. In: Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 381–390.

- Zsoldos 2007 = *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszála az 1260-as években. (História Könyvtár – Monográfiák 24) Bp., 2007.
- Zsoldos 2011 = *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011.
- Zsoldos 2019 = *Zsoldos Attila*: Személyes elemek az Árpád-kori királynői intézményben. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 9–26.